

Inventarisatie van ZonMw- en NWO-gefinancierd onderzoek naar effecten van COVID-19 maatregelen

Sociaal-maatschappelijke effecten van maatregelen

Inventarisatie van ZonMw- en NWO-gefinancierd onderzoek naar effecten van COVID-19 maatregelen

Sociaal-maatschappelijke effecten van maatregelen

13 februari 2023

Colofon

ZonMw stimuleert gezondheidsonderzoek en zorginnovatie
Vooruitgang vraagt om onderzoek en ontwikkeling. ZonMw financiert gezondheidsonderzoek én stimuleert het gebruik van de ontwikkelde kennis – om daarmee de zorg en gezondheid te verbeteren.

ZonMw heeft als hoofdopdrachtgevers het ministerie van VWS en NWO.

Voor meer informatie over het COVID-19 programma kunt u contact opnemen met het secretariaat via e-mail covid19@zonmw.nl of telefoon +31 70 515 03 13

Auteurs: Technopolis B.V. Veerle Bastiaanssen; Bauke van der Velt; Carlijn Schumacher; Ninza Mwenesongole; Geert van der Veen
Datum: 2 februari 2024

ZonMw
Laan van Nieuw Oost-Indië 334
Postbus 93245
2509 AE Den Haag
Tel. 070 349 51 11
www.zonmw.nl
 info@zonmw.nl

Sociale media

 www.facebook.com/zonmwNL
 www.twitter.com/zonmw
 www.linkedin.com/company/zonmw
 www.youtube.com/ZonMwTV

Samenvatting

De Nederlandse overheid heeft gedurende de COVID-19 pandemie diverse maatregelen getroffen om besmettingen te beheersen en de impact van COVID-19 op diverse doelgroepen en sectoren te minimaliseren. Met het oog op mogelijke toekomstige pandemieën is het van groot belang om lering te trekken uit de effecten van de maatregelen (zowel positieve als negatieve effecten). In dit kader hebben ZonMw en NWO sinds 2020 tal van COVID-19 gerelateerde onderzoeksprojecten gefinancierd.

Om richting te geven aan financiering van toekomstig onderzoek heeft Technopolis een inventarisatie uitgevoerd naar de bestaande kennis die is voortgevloeid uit de door ZonMw en NWO gefinancierde onderzoeksprojecten. Hierbij is gekeken naar de sociaal-maatschappelijke effecten van diverse maatregelen op diverse doelgroepen. Daarnaast is een vergelijking met de internationale literatuur uitgevoerd. Beide met als doel om kennishiaten te identificeren.

De COVID-19 pandemie en de daaropvolgende getroffen maatregelen hebben diepgaande sociaal-maatschappelijke effecten gehad. Op de mentale gezondheid van jongeren, ouderen en werkenden, op ongelijkheid in de samenleving, op de economie en op het onderwijs. Tegelijkertijd zijn er ook verschillende mitigerende initiatieven en maatregelen genomen om de negatieve sociaal-maatschappelijke effecten van de maatregelen tegen te gaan, in de vorm van digitalisering, onderwijsinnovatie en projecten om maatschappelijke betrokkenheid te vergroten.

Uit de inventarisatie van de door ZonMw en NWO gehonoreerde projecten, kwam een grote diversiteit naar voren in de specifieke projecten. Deze rijkheid komt ook voort uit het feit dat de projecten zijn uitgevoerd in het kader van diverse programma's binnen ZonMw en NWO die niet specifiek gericht waren op de effecten van de maatregelen. Ook vallen sociaal-maatschappelijke effecten binnen een brede scope en dat is ook terug te zien in de diversiteit van de projecten. Daarbij valt wel op dat er relatief veel projecten zijn die zich niet op specifieke maatregelen hebben gericht, maar op het totale pakket van maatregelen of onderzoeken die zijn uitgevoerd 'in de context van' de COVID-19 maatregelen, zonder dat concreet gespecificeerd wordt waar op gedoeld wordt.

Op basis van de inventarisatie en literatuurvergelijking zijn de volgende kennishiaten geconstateerd, die in de aanstaande subsidieronde binnen het COVID-19 deelprogramma Effecten van maatregelen tijdens een pandemie eventueel geadresseerd zouden kunnen worden.

De sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen van persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen. Vanuit ZonMw en NWO is een beperkt aantal projecten gefinancierd die betrekking hadden op de sociaal-maatschappelijke effecten van deze maatregelen. Ook in de bredere literatuur ligt de nadruk van deze maatregelen voornamelijk op de epidemiologische effecten van deze maatregelen en niet zozeer op de sociaal-maatschappelijke effecten. Individuele studies die wel gedaan zijn in deze richting, laten zien dat er interessante onderwerpen te vinden zijn op dit snijvlak, zoals de invloed van mondkapjes op taalverwerving bij kinderen, stigmatisering door het wel of niet dragen van mondkapjes en de relatie tussen mondkapjes en sociale binding. Hierom is het de moeite waard om meer onderzoek in deze richting te faciliteren.

De sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen van reisbeperkingen en grenscontroles. Maatregelen met betrekking tot reisbeperkingen en grenscontroles komen in beperkte mate terug in de inventarisatie en in de bredere literatuur. Tegelijkertijd blijkt uit de inventarisatie dat reisbeperkingen en grenscontroles wel degelijk sociaal-maatschappelijke effecten hebben gehad, bijvoorbeeld voor de (internationaal opererende) dienstensector. Hierom is het de moeite waard om hier meer onderzoek naar te doen, waarbij wel de kanttekening geplaatst moet worden dat het onderzoeken van deze maatregelen ingewikkeld kan zijn gezien de huidige fase van de pandemie.

De sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen van informatieverstrekking en voorlichting vanuit de overheid voor specifieke doelgroepen. In deze inventarisatie komt een beperkt aantal projecten voor die betrekking hebben op informatieverstrekking en voorlichting vanuit de overheid. In de bredere literatuur is meer onderzoek gedaan naar het informatieverstrekking en voorlichtingsmaatregelen, tegelijkertijd blijkt uit de literatuuranalyse dat er sprake is van een kennishiaat

met betrekking tot de behoeften voor aanpassing van informatieverstrekking en voorlichting voor specifieke doelgroepen, waaronder leeftijdsgroepen.

Sectorale spreiding van de projecten naar sociaal-maatschappelijke effecten. Uit de inventarisatie komt naar voren dat de gefinancierde projecten voornamelijk gericht zijn op de zorg- en educatiesectoren, op het bedrijfsleven in de brede zin of geen specifieke sectorale scoping hebben. De culturele sector en sportsector komen ook voor in deze inventarisatie, maar in zeer beperkte mate. De sociaal-maatschappelijke effecten van de sportsector lijken door andere onderzoeken nog relatief goed afgedekt te zijn, voor de culturele sector is dit minder het geval. In het algemeen liggen er in de sectorale spreiding van de onderzoeken naar de sociaal-maatschappelijke effecten van de COVID-19 maatregelen nog kansen voor aanvullend onderzoek.

De veiligheidseffecten van de COVID-19 maatregelen. Effecten met betrekking tot veiligheid hebben beperkte aandacht gekregen in de projecten binnen deze inventarisatie, dit zijn bijvoorbeeld onderzoeken naar huiselijk geweld en misbruik, maar ook naar de bredere effecten van de maatregelen op criminaliteit en (het gevoel van) veiligheid. Dit onderwerp krijgt ook in de bredere literatuur beperktere aandacht.

Inhoud

1	Inleiding.....	7
1.1	Achtergrond.....	7
1.2	Doelstelling en onderzoeksvragen.....	7
1.3	Leeswijzer	8
2	Methoden	9
2.1	Inventarisatie	9
2.1.1.	Informatiebronnen.....	11
2.1.2.	Indelen projecten	12
2.1.3.	Samenvattende analyse projecten.....	12
2.2	Vergelijkende literatuur.....	12
2.2.1.	Zoekstrategie	12
2.2.2.	Selectie literatuur	13
2.3	Identificatie van kennishiaten	13
2.4	Sterktes en beperkingen van deze methodiek.....	13
3	Resultaten en discussie	14
3.1	Overzicht projecten gefinancierd door ZonMw en NWO.....	14
3.1.1.	Soorten onderzoek	15
3.1.2.	Doelgroepen	16
3.1.3.	Maatregelen.....	17
3.1.4.	Sectoren	18
3.1.5.	Sociaal-maatschappelijke effecten	20
3.2	Resultaten van de inventarisatie en vergelijking met de literatuur	27
3.2.1.	Maatregelen afsluiten openbare ruimte.....	27
3.2.2.	Epidemiologische maatregelen.....	28
3.2.3.	Gezondheidsscreening en testen	29
3.2.4.	Persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen.....	30
3.2.5.	Fysieke beperkingsmaatregelen	31
3.2.6.	Reisbeperkingen en grenscontroles	32
3.2.7.	Informatieverstrekking en voorlichting	33
3.2.8.	Maatregel(en) niet gespecificeerd.....	34
3.3	Onderzoeken naar de mitigatie van negatieve effecten van maatregelen	36
3.3.1.	Digitalisering	36
3.3.2.	Mentale gezondheidsondersteuning	36
3.3.3.	Maatschappelijke betrokkenheid.....	37
3.3.4.	Onderwijsinnovatie	37
3.3.5.	E-health	38
3.3.6.	Financiële compensatie	39
3.4	Kennishiaten.....	40
4	Conclusies en overwegingen	42
4.1	Conclusies en overwegingen bij kennishiaten	42
4.2	Overwegingen bij vervolgonderzoek.....	42
5	Literatuurlijst.....	43
	Bijlage A Overzicht projecten meegenomen in deze analyse.....	47

Afkortingenlijst

AI	Artificial Intelligence
API	Application Programming Interface
COVID-19	Coronavirus diseases 2019
CPB	Cultureel Planbureau
DOI	Digital Object Identifiers
MA	Meta-analyse
NWO	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk onderzoek
OVV	Onderzoeksraad voor Veiligheid
RIVM	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
SARS-CoV-2	Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2
SLR	Systematische literatuurreview
TONK	Tijdelijke Ondersteuning Noodzakelijke Kosten
TOZO	Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandige ondernemers

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Gedurende de COVID-19 pandemie heeft de Nederlandse overheid diverse maatregelen genomen om besmetting en verspreiding van COVID-19 te beheersen. Het bleek echter lastig de keuzes die hierin gemaakt zijn te onderbouwen en draagvlak te creëren bij de bevolking. Hiervoor is kennis nodig over de epidemiologische en sociaal maatschappelijke effecten per genomen maatregel. Het ontbreken van (voldoende) kennis hieromtrent gaf aanleiding tot dit onderzoek.¹ Zeker met het oog op mogelijke toekomstige pandemieën is het van belang om kennishiaten aan te pakken en lessen te trekken uit het verleden.²

In dit kader hebben ZonMw en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) sinds 2020 283 projecten gerelateerd aan de effecten van COVID-19-maatregelen gefinancierd. Voor ZonMw verloopt deze financiering via verschillende programma's, waaronder het COVID-19 programma (2020) en het vervolprogramma COVID-19 dat tot eind 2026 loopt. Voor NWO verliep financiering via het Corona: Fast-track data programma (2020, afgesloten)³ en via het lopende COVID-19 "second wave" programma.⁴ De projecten van ZonMw en NWO richten zich onder meer op het onderzoeken van de effecten van genomen maatregelen op verschillende doelgroepen en sectoren.

Het vervolprogramma COVID-19 van ZonMw omvat een addendum over de effecten en effectiviteit van maatregelen tijdens een pandemie. Dit addendum is opgesteld naar aanleiding van het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid (OVV), de reactie van de Tweede Kamer en het belang dat ZonMw hecht aan inzicht in de effecten van maatregelen. Het addendum omvat in feite een uitbreiding van het Vervolprogramma COVID-19, specifiek gericht op het financieren van onderzoek naar de effecten van de overheidsmaatregelen in de context van een pandemie.

Onderdeel van dit addendum is een inventarisatie van effecten van maatregelen. Deze inventarisatie is in de periode oktober 2023 tot februari 2024 in drie delen door drie partijen (in samenspraak) uitgevoerd, namelijk:

1. De epidemiologische effecten van maatregelen, uitgevoerd door Pallas-P95;
2. De effecten van maatregelen op de zorgsector, uitgevoerd door Ecorys; en
3. De sociaal/maatschappelijke effecten van maatregelen (exclusief de zorgsector), uitgevoerd door Technopolis.

Voorliggend rapport behandelt de inventarisatie van sociaal – maatschappelijke effecten van maatregelen, uitgevoerd door Technopolis. Voor projecten die zich exclusief op effecten binnen de zorg richten, zie de inventarisatie van de effecten van de maatregelen op de zorgsector, uitgevoerd door Ecorys. Projecten die zowel betrekking hebben op de zorg als op de bredere sociaal-maatschappelijke effecten, zijn wel in deze inventarisatie meegenomen.

1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen

De doelstelling van dit onderzoek is tweeledig. Enerzijds brengen we in kaart welke effecten van COVID-19 maatregelen op de Nederlandse maatschappij zijn gevonden in door ZonMw en NWO gefinancierd afgerond en lopend onderzoek. Anderzijds inventariseren we de kennishiaten hieromtrent.

Om de doelstelling te behalen hebben we de volgende onderzoeksvragen beantwoord:

1. Hoeveel en welk soort onderzoek met betrekking tot effecten van maatregelen heeft plaatsgevonden in het door ZonMw en NWO gefinancierd onderzoek?

¹ Bekkers, A., & Verver, S. (2023). Effectiviteit van maatregelen tijdens een pandemie: Addendum bij Vervolprogramma COVID-19. ZonMw.

² ZonMw. (2021). Vervolprogramma COVID-19: een BASIS-structuur en programmering.

³ NWO. (z.d.). Corona: Fast-track data. Geraadpleegd op 30 januari 2024, van <https://www.nwo.nl/onderzoeksprogrammas/corona-fast-track-data>

⁴ NWO. (z.d.). COVID-19: Second wave. Geraadpleegd op 30 januari 2024, van <https://www.nwo.nl/onderzoeksprogrammas/covid-19-second-wave>

2. Wat voor resultaten en aanbevelingen zijn gevonden met betrekking tot effecten van maatregelen, in door ZonMw en NWO gefinancierd onderzoek? In hoeverre geven deze antwoord op de vraag naar effectiviteit van individuele of gecombineerde maatregelen tegen besmetting en verspreiding?
3. Hoe staan deze resultaten in verhouding tot bestaande nationale en internationale literatuur over effecten van maatregelen? Sluiten ze daarbij aan of laten ze andere resultaten zien of in andere groepen/landen?
4. Welke vragen zijn nog onbeantwoord ofwel wat zijn de kennishiaten?
 - a. Over welke maatregelen/doelgroepen/kwetsbare groepen, en eventueel mitigatie, hebben ZonMw en NWO geen of minimaal onderzoek gefinancierd?
 - b. In hoeverre is er al nationale en internationale literatuur over deze maatregelen, sectoren, doelgroepen en kwetsbare groepen en mitigatie; of ontbreekt nog onderzoek/kennis op deze terreinen? Is onderzoek om de hiaten te vullen specifiek nodig voor de Nederlandse setting, of internationaal?

1.3 Leeswijzer

Voorliggend rapport behandelt de inventarisatie van sociaal-maatschappelijke effecten van maatregelen genomen tijdens de COVID-19 pandemie in Nederland. In **hoofdstuk 2** omschrijven we de gebruikte methoden van hoe de inventarisatie en de identificatie van de kennishiaten tot stand zijn gekomen. Om de inventarisatie uit te voeren hebben we de genomen COVID-19 maatregelen gecategoriseerd in **maatregelcategorieën**. Zo zijn bijvoorbeeld de maatregelen lockdown en avondklok beiden gecategoriseerd in de maatregel categorie 'Afsluiten openbare ruimte'. Een volledig overzicht van de maatregelen en maatregel categorieën is te vinden in Tabel 1 in hoofdstuk 2.

In **hoofdstuk 3** geven we antwoord op de onderzoeksvragen. Eerst bespreken we per maatregelcategorie welke resultaten naar voren zijn gekomen uit de inventarisatie van door ZonMw en NWO gefinancierde onderzoeksprojecten (onderzoeksvragen 1 en 2). Vervolgens beschrijven we hoe deze resultaten zich verhouden tot de internationale literatuur (onderzoeksvraag 3) en beschrijven we de kennishiaten (onderzoeksvraag 4). Tot slot beschrijven we in **hoofdstuk 4** onze conclusies en overwegingen.

2 Methoden

In dit project hebben we de door ZonMw en NWO gefinancierde projecten in kaart gebracht die inzicht geven in sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen genomen in Nederland, en kennishiaten die bestaan binnen dit onderzoeksveld geïdentificeerd. In de analyse zijn alle relevante projecten die zijn gehonoreerd tot 9 oktober 2023 opgenomen. De beschikbare data zijn vergeleken met de internationale literatuur. De gebruikte methodologie wordt hieronder per stap besproken.

2.1 Inventarisatie

De relevante projecten zijn gekarakteriseerd op vier dimensies: de onderzochte maatregelen, doelgroepen, sectoren en sociaal-maatschappelijke effecten. Gebaseerd op een eerste screening van de projecten, en in overleg met ZonMw, werden categorieën voor de vier dimensies gespecificeerd zoals weergegeven in **Tabellen 1–4**. De maatregelen, doelgroepen en sectoren zijn gemeenschappelijk tussen dit rapport en de rapporten over effecten op de zorgsector en epidemiologische effecten; de sociaal-maatschappelijke effecten zijn specifiek voor dit rapport.

De focus van deze analyse lag op effecten van maatregelen. Tegelijkertijd zijn er door ZonMw en NWO diverse projecten gefinancierd waarin maatregelen niet rechtstreeks werden onderzocht, maar die wel onderzoek deden naar de effecten van de pandemie in zijn geheel of onderzoek deden in de context van de pandemie. In overleg met ZonMw zijn ook deze COVID-19 projecten meegenomen in de inventarisatie, deze zijn geïnterpreteerd onder de categorie: 'maatregel(en) niet gespecificeerd.'

Tabel 1: Categorieën van maatregelen

Categorie		Voorbeelden
Afsluiten openbare ruimte		- Aantallen beperken in of sluiting van ruimtes of sectoren - Avondklok - Lockdowns
Epidemiologische maatregelen		- Bron- en contactonderzoek (incl. CoronaMelder app) - SARS-CoV-2 surveillance - Vaccinatiebeleid
Gezondheidsscreening & testen		- Corona toegangsbewijs - Melden symptomen en besmettingen (incl. COVID Radar app) - Symptoomscreening (bijv. koorts) - Testbeleid
Informatieverstrekking & voorlichting		- Melders (bijv. Coronadashboard) - Persconferenties - Toepassingen ter educatie over COVID-19, maatregelen etc.
Persoonlijke hygiëne & beschermingsmaatregelen		- Gebruik van mondkapjes, schorten etc. - Handen wassen - Ontsmetting van oppervlakken - Ventilatie en monitoren van CO₂ concentratie
Reisbeperkingen & grenscontroles		- Inreisregels - Beperkingen op internationaal reizen
Fysieke afstand en beperkingen		1,5 meter afstandsregel - Isolatie - Plexiglas - Quarantaine - Tuiswerken

Categorie	Voorbeelden
Maatregel(en) niet gespecificeerd	 - Pakket van maatregelen - Maatregel(en) werd(en) niet gespecificeerd in het project⁵

Tabel 2: Doelgroepen

Doelgroep	Subgroep(en)
COVID-19 (ex-)patiënten	- COVID-19 (ex-)patiënten - Post-COVID patiënten
Gehele populatie	- Van toepassing op de gehele bevolking - Geen specifieke doelgroep gedefinieerd in het project⁶
Leeftijdsgroepen	- Kinderen – leeftijd niet gespecificeerd - Adolescenten - Studenten - Volwassenen - Ouderen
Medisch kwetsbare personen	- Medisch kwetsbare personen, bijvoorbeeld ‘mensen met een chronische ziekte of lichamelijke beperking’, ‘mensen met een verstandelijke beperking’, ‘psychiatrische patiënten’, ‘Mensen met een ongezonde levensstijl’ - Bewoners van een zorginstelling
Beroepen	- Ondernemers - Werknemers - Zorgpersoneel
Andere doelgroep(en)	Overig: bijv. ‘ouders’, ‘etnische minderheden’ en ‘kennissen of vrienden van COVID-19 patiënten’.

Data werden geëxtraheerd voor alle subgroepen, maar wordt in de resultaten voornamelijk getoond op het niveau van de doelgroepen.

Tabel 3: Relevante sectoren

Sectoren					
Bedrijfsleven	Cultuur	Onderwijs	Openbaar leven ⁷	Sport	Zorg

⁵ Dit kan erop wijzen dat het onderzoeksproject niet (één) specifieke maatregel(en) onderzocht of dat er beperkte informatie voor het onderzoeksproject beschikbaar was.

⁶ Dit kan erop wijzen dat het onderzoeksproject niet (één) specifieke doelgroep(en) onderzocht of dat er beperkte informatie voor het onderzoeksproject beschikbaar was.

⁷ Deze categorie wordt gebruikt voor onderzoeken die zich richten op openbare en publieke ruimtes.

Tabel 4: Definities sociaal-maatschappelijke effecten

Effect	Definitie
Economie (inclusief productiviteit)	Effect van COVID-19 maatregelen op de economie
Educatie	Effect van COVID-19 maatregelen op onderwijs
Gezondheid individu	Effect van COVID-19 maatregelen op de gezondheid van het individu
Mobiliteit	Effect van COVID-19 maatregelen op mobiliteit van personen
Ongelijkheid	Effect van COVID-19 maatregelen op ongelijkheid in de maatschappij en tussen verschillende doelgroepen.
Veiligheid	Effect van COVID-19 maatregelen op veiligheid van personen
Verspreiding van het virus	Het effect van de verspreiding van COVID-19 op de samenleving
Kwaliteit van zorg	Effect van COVID-19 maatregelen op de kwaliteit van zorg
Overig	Overige sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen

2.1.1. Informatiebronnen

De inventarisatie is gebaseerd op de projectdocumentatie die door ZonMw en NWO is gedeeld. Voor sommige projecten was er enkel een subsidieaanvraag beschikbaar, voor anderen ook een voortgangsverslag of eindverslag. De meeste eindverslagen bevatten referenties naar peer-reviewed publicaties.

Een snelle online check wees uit dat er veel meer publicaties beschikbaar waren dan in de eindverslagen vermeld stonden. Om tot een overzichtelijke en zo volledig mogelijke dataset te komen is een geautomatiseerde dataextractie via Python uitgevoerd. Op hoofdlijnen werden hiervoor de volgende stappen doorlopen:

1. **Identificeren van Digital Object Identifiers (DOI's) in projectdocumentatie:** de tekst van voortgangsverslagen en eindverslagen zijn vervolgens gescand voor DOI's. Een DOI is een unieke, permanente reeks van cijfers en letters die wordt toegekend aan online wetenschappelijke tijdschriftartikelen en zijn een uniforme manier om publicaties online terug te vinden.
2. **Doorzoeken van bibliometrische databases met de dossiernummers:** om publicaties van een project te identificeren die niet zijn opgenomen in het voortgangs- of eindverslag (bijv. omdat deze publicaties nog niet gepubliceerd waren op moment van indiening van deze verslagen) zijn diverse bibliometrische databases doorzocht met de projectnummers. Hiervoor is op een geautomatiseerde wijze de financieringsinformatie van de papers doorzocht in de OpenAlex, Crossref, Pubmed, EPMC en Scopus databases. Hoewel er sprake is van een grote

overlap in deze databases, heeft het meenemen van meerdere databases waarde vanwege de wisselende scope van deze databases. De financieringsinformatie in de databases is afkomstig van de “acknowledgements-sectie” van papers of kan opgegeven zijn door auteurs bij de indienen van de publicatie.

3. **Samenvoegen projectdocumentatie DOI's en DOI's uit databases:** na het doorzoeken van zowel de projectdocumentatie als de databases op DOI's, zijn de uitkomsten hiervan samengevoegd om zo te komen tot een zo compleet mogelijk overzicht van DOI's per projectnummer.
4. **Ophalen abstracts:** voor de complete lijst met DOI's zijn vervolgens via de OpenAlex API database de abstracts opgehaald.

2.1.2. Indelen projecten

Indien één project meerdere elementen of publicaties omvatte die refereerden aan verschillende maatregelen, doelgroepen, sectoren en/of sociaal-maatschappelijke effecten dan werden alle aspecten vastgelegd. Dat betekent dat project met een publicatie die gefocust was op jongeren en een andere publicatie die gefocust was op ouderen, gemarkeerd is als betrekking hebbende tot beide doelgroepen. Data werden “cumulatief” geëxtraheerd, d.w.z. dat er geen correcties in de geëxtraheerde data werden gemaakt indien bijvoorbeeld in de subsidieaanvraag werd vermeld dat een maatregel zou worden onderzocht, maar er geen resultaten voor die maatregel beschikbaar waren in eindverslag en/of relevante peer-reviewed publicaties.

2.1.3. Samenvattende analyse projecten

Elk (deel)project is gekarakteriseerd op de vier dimensies zoals gedefinieerd in **Tabellen 1–4** (maatregel, doelgroep, sector, sociaal-maatschappelijk effect). Vervolgens is, voor de hele set aan projecten, bepaald of, en zo ja hoe vaak, een combinatie van een maatregel (de basis van de analyse) met doelgroep, sector, en sociaal-maatschappelijk effect werd onderzocht.

Projecten met resultaten zijn projecten met ofwel een eindverslag en/of publicaties die zijn voortgekomen uit het project. Projecten zonder resultaten zijn projecten waar alleen een subsidieaanvraag en/of een voortgangsverslag voor aanwezig waren in de aangeleverde dataset. De projecten met resultaten zijn apart geïnventariseerd omdat zij meer inzicht verschaffen in de opgedane kennis per specifieke maatregel, sector, doelgroep en effect.

Zover mogelijk werden de gevonden data voor maatregelen en effecten samengevat over de studies heen; zo werden effecten en maatregelen waarvoor ZonMw en NWO minimaal onderzoek hebben gefinancierd, geïdentificeerd om als input te dienen in de identificatie van kennishiaten (**Hoofdstuk 2.3**). Het beoordelen van de effectiviteit van maatregelen of de kwaliteit van de uitgevoerde studies lag buiten de scope van deze analyse.

Microsoft Excel werd gebruikt voor dataverzameling, data-analyse en ontwerp van figuren en tabellen.

2.2 Vergelijkende literatuur

Een gericht, niet-systematisch literatuuronderzoek werd uitgevoerd ter identificatie van nationale en internationale systematische literatuurreviews (SLR's), meta-analyses (MA's) en rapporten over sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen.

2.2.1. Zoekstrategie

Op basis van de inventarisatie zijn een aantal kennishiaten geïdentificeerd in de gefinancierde projecten van ZonMw en NWO. Dit zijn combinaties van karakterisering die niet of beperkt in de

projectendatabase voortkomen. Vervolgens is naar deze hiaten gezocht in Scopus⁸ en PubMed⁹ om een indicatie te krijgen of de geïdentificeerde kennishiaten van de ZonMw en NWO projecten ook in de bredere literatuur aanwezig zijn. De uitkomsten van deze zoekstrategie worden meegenomen in de analyse in **sectie 3.2**.

2.2.2. Selectie literatuur

Voor de geïdentificeerde literatuur die werden gepubliceerd vanaf 2020 werden titel en abstract gescreend; voor artikelen waarvan titel en abstract als relevant werden beschouwd, werd de volledige tekst doorgenomen. Voor geselecteerde artikelen werd “forwards en backwards citations checking” toegepast met als doel overige relevante publicaties te identificeren in literatuurlijsten.

Relevante grijze literatuur werd geïdentificeerd uit literatuurlijsten van peer-reviewed artikelen, gezocht op websites van toonaangevende instituten (zoals ECDC, RIVM) of aangeleverd door ZonMw en zijn weergegeven in **sectie 5 Literatuurlijst**.

Conclusies met betrekking tot het effect van maatregelen zoals gedefinieerd in **Tabellen 1 en 4** werden geëxtraheerd uit geselecteerde artikelen. Het bewijs dat op deze manier werd geïdentificeerd werd per maatregel samengevat om te dienen als input voor de identificatie van kennishiaten (**Hoofdstuk 3.4**).

2.3 Identificatie van kennishiaten

Voor de effecten en maatregelen waarvoor ZonMw en NWO relatief weinig onderzoek hebben gefinancierd (**Hoofdstuk 3.2**) werd gekeken of er wel (inter)nationaal onderzoek werd geïdentificeerd (**Hoofdstuk 3.4**). Op deze manier werd afgeleid of het kennishiaat specifiek voor Nederland of internationaal geldt.

2.4 Sterktes en beperkingen van deze methodiek

Deze analyse kent als grote sterkte dat veel projecten in Nederland werden gefinancierd door ZonMw en NWO en dat alle projecten die sociaal-maatschappelijk effecten bespraken in deze analyse werden meegenomen.

De resultaten van deze analyse moeten met zorg worden geïnterpreteerd. De volgende punten moeten in overweging worden genomen:

- De gehanteerde methodiek liet niet toe naar de impact van maatregelen te kijken.
- Technopolis had slechts de data beschikbaar in de door ZonMw aangeleverd documentatie en gepubliceerde publicaties. Voor projecten zonder publicaties of gedetailleerd eindrapportages zijn maatregel(en), doelgroep(en), sector(en), en/of effect(en) mogelijk dus incompleet.
- De categorieën werden voor de maatregelen, doelgroepen, sectoren en types effecten gedefinieerd door diegenen die de data-extractie deden en na screening van de projecten; dit gebeurde dus met inkijk in de data.
- Tot slot liet de pandemische situatie tijdens veel van de (deel)projecten niet toe om de maatregel die onderwerp was van het (deel)project los te koppelen van eventuele andere maatregelen die ook golden op dat moment. Hierdoor onderzochten de studies indirect ook effecten van andere maatregelen.

⁸ Scopus preview - Scopus - Welcome to Scopus. (n.d.).

<https://www.scopus.com/search/form.uri?display=basic&zone=header&origin=searchbasic#basic>

⁹ PubMed. (n.d.). PubMed. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/>

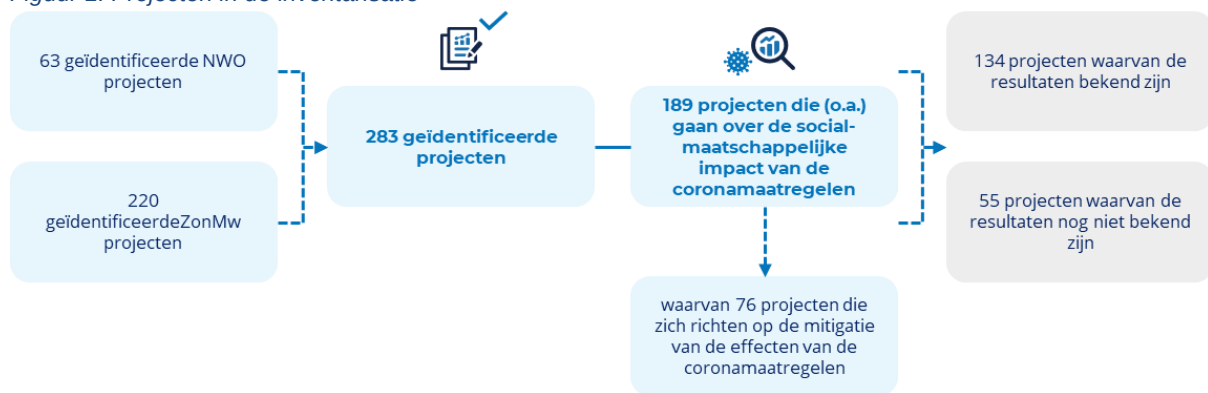
3 Resultaten en discussie

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvragen. In hoofdstuk 3.1 wordt een overzicht gegeven van projecten die gefinancierd zijn door ZonMw en NWO. In **hoofdstuk 3.2** beschrijven we de resultaten van de inventarisatie van deze projecten (onderzoeksvragen 1 en 2). Bij het beschrijven van de resultaten is onderscheid gemaakt tussen het soort onderzoek; de onderzochte maatregelen; de effecten (op specifieke regio's, doelgroepen of kwetsbare groepen). Tevens zijn de resultaten van de inventarisatie met de literatuur vergeleken (onderzoeksvraag 3). In **hoofdstuk 3.3** zijn de effecten van mitigatieprojecten beschreven en vergeleken met de literatuur. De resultaten voor de onderzoeksvragen 1-3 zullen per maatregelen categorie beschreven worden. Tot slot worden **hoofdstuk 3.4** de kennishiaten weergegeven (onderzoeksvraag 4).

3.1 Overzicht projecten gefinancierd door ZonMw en NWO

Onderstaand overzicht toont alle lopende en afgeronde projecten van ZonMw en NWO die betrekking hebben op de effecten van maatregelen die genomen zijn tijdens de COVID-19 pandemie.

Figuur 1: Projecten in de inventarisatie

Er werden 220 projecten over effecten van COVID-19 maatregelen en mitigatie hiervan gefinancierd door ZonMw en 63 door NWO. Van deze 283 projecten waren er 190 projecten relevant voor deze inventarisatie, omdat ze betrekking hadden op de sociaal-maatschappelijke effecten van de COVID-19 maatregelen. Over 1 project was geen inhoudelijke informatie beschikbaar¹⁰, het project is daardoor niet meegenomen in de inventarisatie.

Er waren 189 projecten die werden meegenomen als (mogelijk) relevant voor sociaal-maatschappelijke effecten van maatregelen (zie **bijlage B**); hiervan beschreven 8 projecten ook epidemiologische effecten, 27 projecten ook zorgsector effecten, en 22 projecten epidemiologische én zorgsector effecten. Op dit moment (9 oktober 2023) waren geen resultaten beschikbaar voor 55 projecten.¹¹ Er waren 76 projecten die de sociaal-maatschappelijke effecten van mitigatie van negatieve effecten van maatregelen beschreven. Hiervan waren er van 29 projecten (nog) geen resultaten beschikbaar.

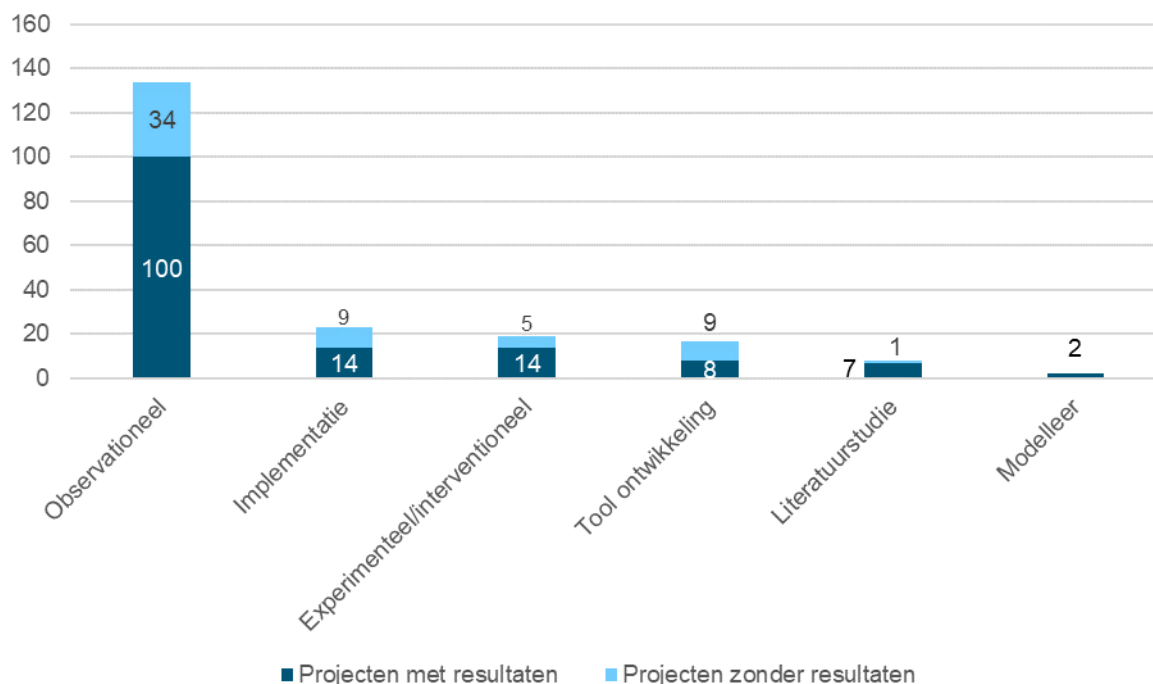
In de onderstaande paragrafen worden kort de kenmerken van de projecten beschreven. In deze sectie wordt nog niet ingegaan op de resultaten van de projecten, dit gebeurt in sectie **3.2**.

¹⁰ Dit betreft een KIEM project, waarin er in de subsidieaanvraag geen inhoudelijke informatie staat. Er is contact gezocht met de projectleider van dit project om meer inzicht te krijgen in de inhoud van het project, we wachten nog op response.

¹¹ Diverse mitigatieprojecten hebben wel een eindverslag en zijn in deze aantallen meegenomen als 'projecten met resultaten'. Tegelijkertijd moet opgemerkt worden dat deze eindverslagen in sommige gevallen afwijkend zijn van andere eindverslagen en geen onderzoeksresultaten bevatten, maar in plaats daarvan rapporteren over het aantal en soort acties dat ondernomen is. Dit is o.a. van toepassing op projecten die zijn uitgevoerd in het kader van het Programma 'Maatschappelijke Diensttijd'.

3.1.1. Soorten onderzoek

Figuur 2: Verdeling projecten met en zonder resultaten over de onderzochte soorten onderzoek

Figuur 2 laat zien dat het overgrote deel van de geïnventariseerde projecten observationeel onderzoek betreffen. Implementatieonderzoek, experimenteel/interventioneel onderzoek en tool ontwikkeling zijn soorten onderzoek die vooral voorkomen bij mitigatieprojecten, projecten die gaan over het mitigeren van de effecten van de COVID-19 maatregelen. Deze mitigatieprojecten worden uitgebreid behandeld in hoofdstuk 3.3. Verschillende onderzoeken richten zich op de implementatie van een coaching traject (voor onder andere ZZP'ers¹² en werknemers¹³). Experimenteel/interventioneel onderzoek bestond uit verschillende onderzoeken gericht op bijvoorbeeld online sportlessen voor mensen met een psychiatrische aandoening¹⁴ en het belang van beweging onder studenten¹⁵. Studies gericht op tools deden onderzoek naar de ontwikkeling van onder andere online applicaties waarmee jongeren in contact konden staan met zorgverleners¹⁶, ook werd een toolkit voor ervaringsdeskundigheid uitgebreid met online modules.¹⁷

¹² Projectnummer: 10430132210023

¹³ Projectnummer: 10430132210021

¹⁴ Projectnummer: 10430042010040

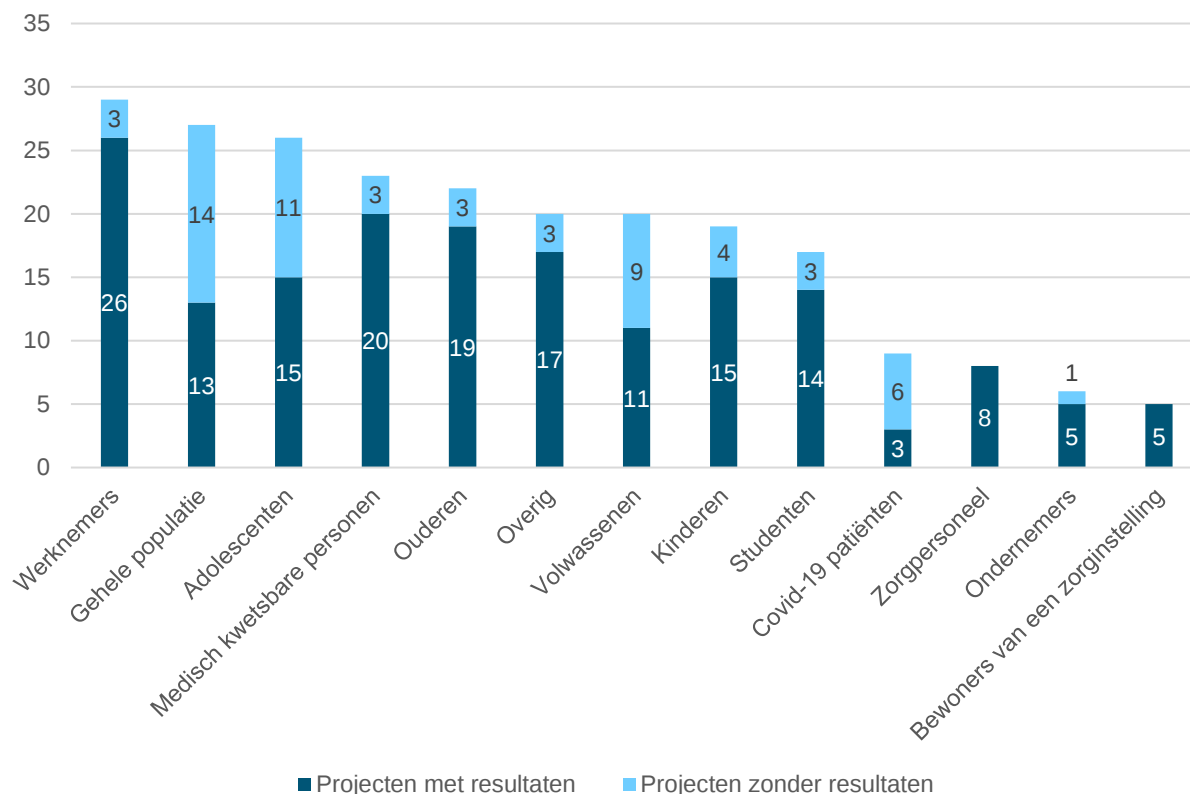
¹⁵ Projectnummer: 40.5.23865.462

¹⁶ Projectnummer: 10430042010012

¹⁷ Projectnummer: 10430042010045

3.1.2. Doelgroepen

Figuur 3: Verdeling projecten met en zonder resultaten over de onderzochte doelgroepen

In bovenstaand figuur zijn de verschillende doelgroepen waarop de projecten zich hebben gericht weergegeven. Wanneer een onderzoek betrekking had op meerdere doelgroepen of doelgroepen in meerdere categorieën pasten (bijv. mensen met een verstandelijke beperking in een zorginstelling), zijn deze in alle categorieën meegenomen.

Allereerst valt op dat er sprake is van een relatief gelijkmatige verspreiding over diverse doelgroepen. Werknemers is de grootste doelgroep, gevolgd door de 'gehele populatie'. In deze categorie vallen zowel projecten die uitdrukkelijk de 'gehele populatie' als doelgroep hebben genomen, als projecten waarbij er geen duidelijke (andere) doelgroep was gespecificeerd. Medisch kwetsbare personen komen ook relatief vaak voor als doelgroep, dit zijn o.a. mensen die of al een onderliggende aandoening hadden, zoals diabetes¹⁸, cardiovasculaire aandoeningen¹⁹ of kanker²⁰, maar ook mensen met een verstandelijke beperking²¹ en zwangere vrouwen.²²

Verder zijn er diverse projecten uitgevoerd die zich hebben gericht op specifieke leeftijdsgroepen, zoals kinderen, adolescenten, studenten, volwassenen en ouderen. De projecten uit de 'overig' categorie richten zich onder andere op 'vrouwen', 'ouders', 'etnische minderheden' en 'kennissen of vrienden van COVID-19 patiënten'.

Verder is het opvallend dat zorgpersoneel ook meerdere keren voorkomt, ondanks dat deze inventarisatie zich niet op de zorg richt. Zorgpersoneel is in deze projecten dan ook vaak niet de primaire doelgroep, maar één van de doelgroepen. Zo zijn er projecten rondom het activeren van mensen met een verstandelijke beperking²³ of oudere mensen in een verpleegtehuis²⁴ waarin ook gekeken wordt naar zorgprofessionals rondom deze personen.

¹⁸ Projectnummer: 10430042010039

¹⁹ Projectnummer: 10430252220015

²⁰ Projectnummer: 10430252210006

²¹ Projectnummer: 10430252220001

²² Projectnummer: 440.20.020

²³ Projectnummer: 10430042010036

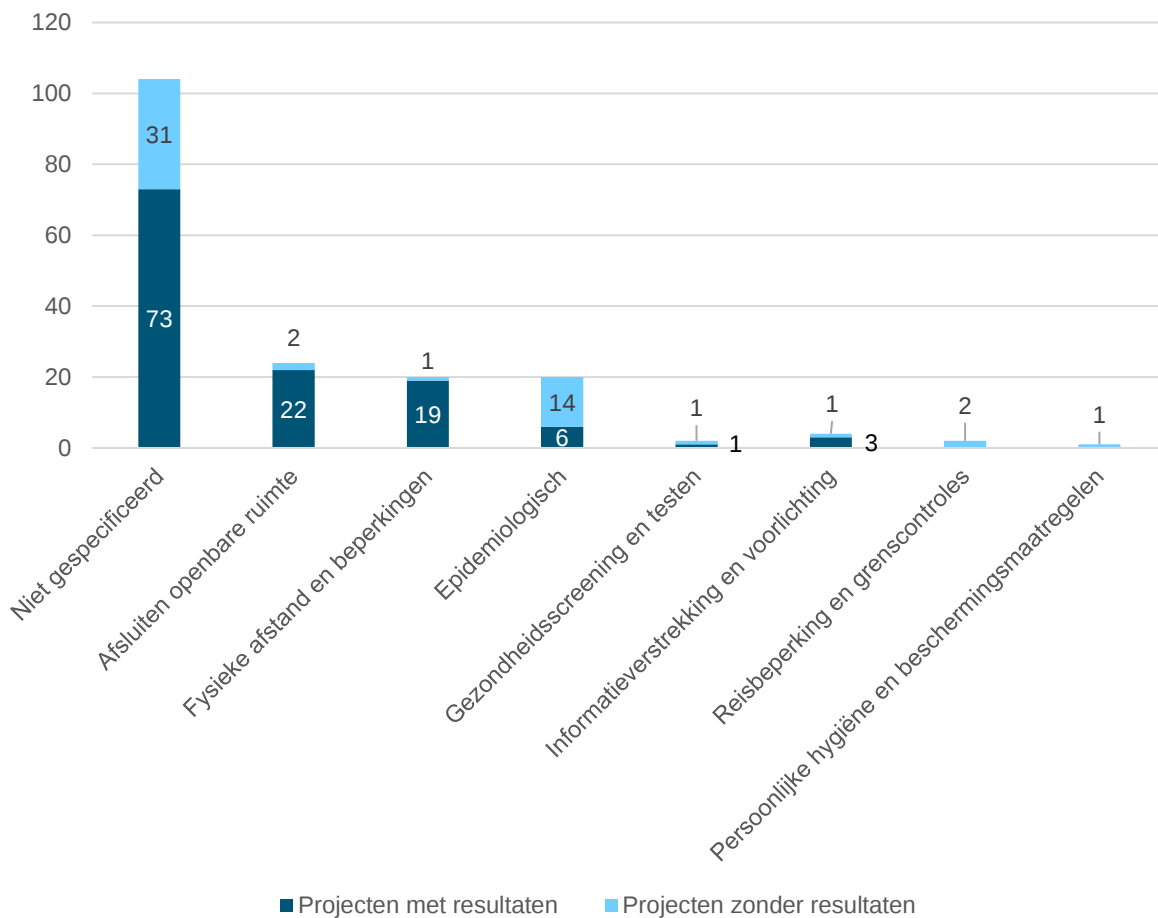
²⁴ Projectnummer: 10430042010019

Op basis van de verspreiding van de doelgroepen in de inventarisatie, zien we geen duidelijke kennishiaten. COVID-19 patiënten, zorgpersoneel en bewoners van zorginstellingen komen weliswaar in beperkte mate voor in deze inventarisatie, maar aangezien het doelgroepen zijn die te maken hebben met de zorgsector komen ze in de inventarisatie van de effecten op de zorgsector wel in hogere aantallen terug.

Ondernemers komen als doelgroep ook maar in beperkte mate terug. Dit hangt samen met de relatief beperkte vertegenwoordiging van het bedrijfsleven in de projecten, net als de economische effecten en economische steunmaatregelen.

3.1.3. Maatregelen

Figuur 4: Verdeling projecten met en zonder resultaten over de onderzochte COVID-19 maatregelen

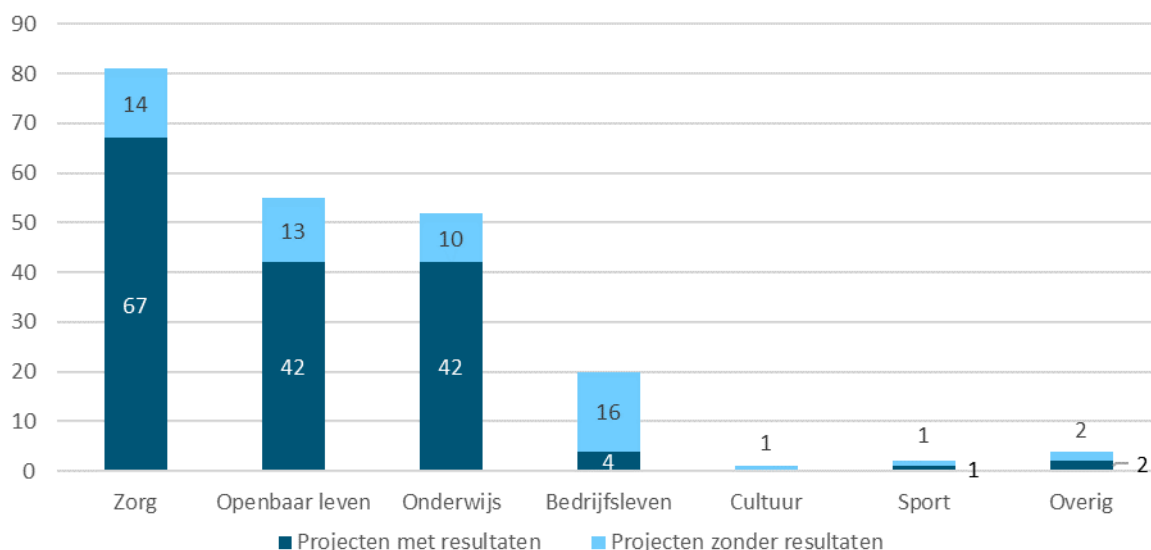

Het overgrote deel van de projecten richt zich niet op één specifieke COVID-19 maatregel. Dit komt onder andere doordat de projecten zich richten op de pandemie als geheel, de sociaal-maatschappelijke effecten van het totale pakket van maatregelen, of niet erg specifiek zijn in taalgebruik. In deze projecten wordt er bijvoorbeeld gerefereerd aan 'in de nawerkingen van de COVID-19 crisis', 'gedurende de COVID-19' of 'tijdens de COVID-19 pandemie'.

In verhouding tot de niet gespecificeerde maatregelen, zijn er relatief weinig projecten die zich wel op specifieke maatregelen richten. Alleen voor afsluiten openbare ruimten, fysieke afstanden en beperkingen en epidemiologische maatregelen is er sprake van substantiële aantallen projecten. Voor de overige maatregelen is dit met 1-4 projecten zeer beperkt. In paragraaf 3.2 wordt hier nader op ingegaan. In deze paragraaf wordt ook ingegaan op de eventuele kennishiaten met betrekking tot deze maatregelen.

3.1.4. Sectoren

Figuur 5: Verdeling projecten met en zonder resultaten over de onderzochte sectoren

In Figuur 5 wordt de spreiding van projecten over verschillende sectoren weergegeven. Hierin is te zien dat het aantal verschillende sectoren waar naar is gekeken in de gefinancierde projecten relatief beperkt is. Eigenlijk zijn er alleen in de zorgsector, het onderwijs en het bedrijfsleven in de brede zin substantiële hoeveelheden projecten uitgevoerd. Een relatief grote groep projecten (55) heeft zich gericht op het 'openbare leven', dit zijn projecten die geen betrekking hadden op een specifieke sector maar in bredere zin ingaan op de effecten van de COVID-19 maatregelen op het openbare leven.

Verder is het opvallend dat de zorgsector een hoge representatie heeft binnen de projecten, zeker gezien het feit dat projecten die zich exclusief op effecten in de zorgsector richtten, geen onderdeel zijn van deze inventarisatie. Wel was er een 46-tal projecten dat zowel bij deze inventarisatie is ingedeeld als bij de inventarisatie die zich op de zorgsector richt.

In de bredere literatuur zien we ook dat er kennishiaten bestaan met betrekking tot de effecten van COVID-19 maatregelen op verschillende sectoren. Zo wordt uit een internationaal literatuur review geconcludeerd dat er nog kennishiaten bestaan in de wetenschappelijke literatuur, voornamelijk op het gebied van herstel van de culturele sector na de pandemie. De lange termijn effecten van de crisis op deze sector is volgens de auteurs nog maar in beperkte mate onderzocht.²⁵ In Nederland is er wel een evaluatie gedaan van de coronasteun voor de cultuursector²⁶, maar onderzoek over de effecten van de COVID-19 maatregelen zelf hebben we niet kunnen vinden.

Voor sport als sector is het beeld iets diffuser. Er zijn weliswaar in de sportsector door ZonMw en NWO geen grote aantallen projecten gehonoreerd, maar sport en beweging, zeker in relatie tot mentale gezondheid, komt wel in diverse projecten naar voren.²⁷ Ook in de bredere literatuur is veel gekeken naar de effecten van de COVID-19 maatregelen op leefstijl en beweging van Nederlanders.²⁸ Hieruit blijkt onder andere dat er, naast een groep die minder is gaan sporten, een groep ter grootte van 15-35% meer is gaan sporten tijdens de COVID-19 pandemie.

²⁵ Khlystova, O., Kalyuzhnova, Y., & Belitski, M. (2022). The impact of the COVID-19 pandemic on the creative industries: A literature review and future research agenda. *Journal of Business Research*, 139, 1192–1210. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.09.062>

²⁶ SEO (2023) Evaluatie coronasteun cultuursector: een synthesesstudie. Te raadplegen via:

<https://www.seo.nl/wp-content/uploads/2023/06/2023-48-Evaluatie-coronasteun-cultuursector-definitief.pdf>

²⁷ Projectnummers: 10430212230002; 40.5.23865.462; 10430042010039

²⁸ Rapportages 10, 13, 14 en 16, te raadplegen via <https://www.rivm.nl/corona/onderzoeken/preventie-zorg-maatschappij>

Specifiek voor de sportsector heeft het Mulier Instituut een vijftal monitoringsstudie uitgebracht.^{29,30} Deze studies gaan in op de verschillende aspecten van de effecten van de COVID-19 maatregelen op de sportsector in Nederland, waaronder deelname en gezondheid, sportverenigingen, sportondernemers, ongeorganiseerde sport, de Nederlandse topsport, sportevenementen, ondersteuningsstructuur en de financiële gevolgen voor de sportsector. In de internationale literatuur zijn geen literatuur reviews met betrekking tot de sportsector te vinden, maar zijn er wel aantal wetenschappelijke artikelen dat gaat over de impact van COVID-19 op specifieke typen sport³¹ en de sportindustrie in het algemeen.³²

Onderzoeken met betrekking tot de bedrijvensector richten zich onder andere op de impact van COVID-19 op ZZP'ers³³, mitigatie in de vorm van een coaching traject voor ZZP'ers³⁴ en onderzoek naar de kwetsbare positie van ondernemers en financiële compensatie.³⁵ Ook de impact van thuiswerken op werknemers werd onderzocht.³⁶ Deze onderzoeksonderwerpen zijn in lijn met de onderzoeken in de bredere literatuur, waar aandacht is voor de impact van COVID-19 maatregelen op ondernemerschap.³⁷ Deze onderzoeken kijken naar de weerbaarheid en kwetsbaarheid van ondernemers en laten zien dat economische ongelijkheid vergroot kan worden door de COVID-19 pandemie.³⁸

²⁹ *Monitor Sport en corona V – Mulier Instituut*. (n.d.). Mulier Instituut.

<https://www.mulierinstituut.nl/publicaties/27079/monitor-sport-en-corona-v/>

³⁰ Overige monitoringsrapportages zijn hier te vinden: <https://www.mulierinstituut.nl/producten-diensten/monitoring/monitor-sport-en-corona/>

³¹ Grix, J., Brannagan, P. M., Grimes, H., & Neville, R. D. (2020). The impact of Covid-19 on sport. *International Journal of Sport Policy and Politics*, 13(1), 1–12. <https://doi.org/10.1080/19406940.2020.1851285>

³² Keshkar, S., & Karegar, G. A. (2022). Effect of the COVID-19 pandemic on the sports industry. *COVID-19 and the Sustainable Development Goals*, 123–157. <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-91307-2.00004-3>

³³ Projectnummer: 10430032010003

³⁴ Projectnummer: 10430132210023

³⁵ Projectnummer: 10430042010046

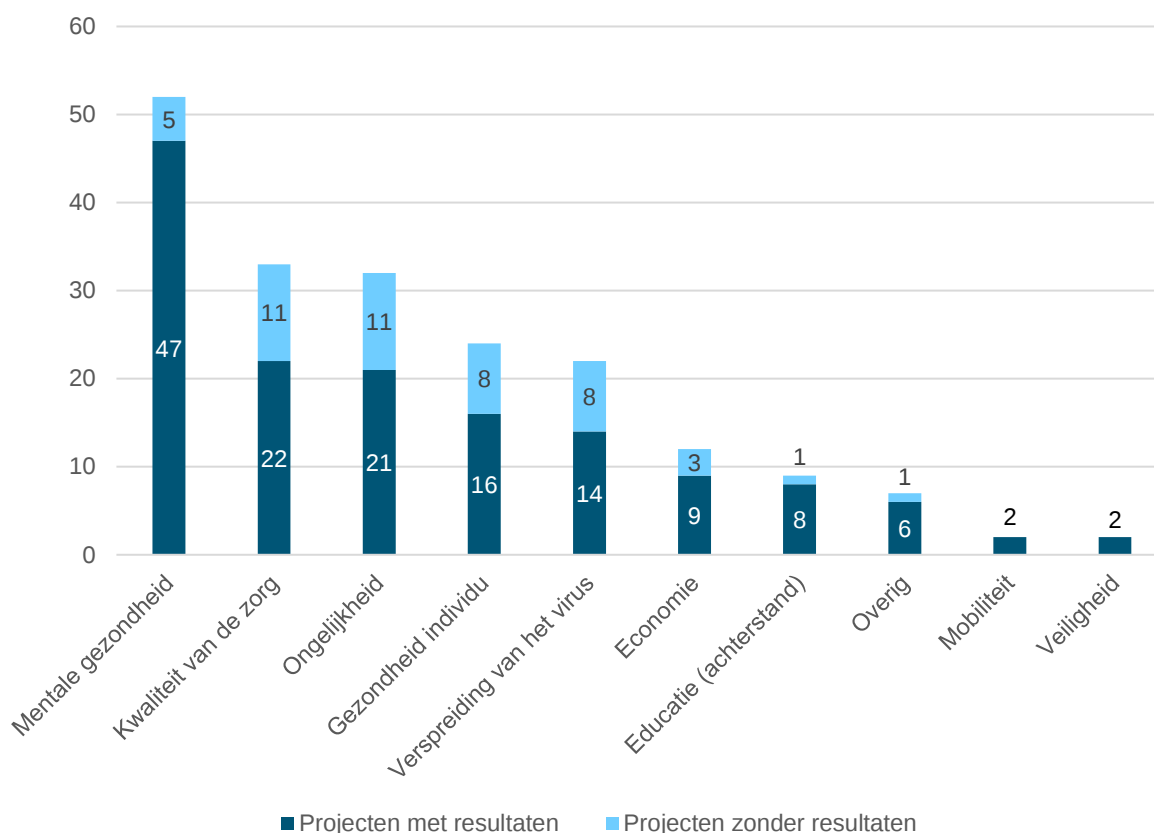
³⁶ Projectnummer: KIEM.K21.01.105

³⁷ Liñán, F., & Jaén, I. (2022). The Covid-19 pandemic and entrepreneurship: some reflections. *International Journal of Emerging Markets*, 17(5), 1165–1174.

³⁸ Belitski, M., Guenther, C., Kritikos, A. S., & Thurik, R. (2021). Economic effects of the COVID-19 pandemic on entrepreneurship and small businesses. *Small Business Economics*, 58(2), 593–609. <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00544-y>

3.1.5. Sociaal-maatschappelijke effecten

Figuur 6: Verdeling projecten met en zonder resultaten over de onderzochte sociaal-maatschappelijke effecten

Bovenstaand figuur geeft de verdeling van projecten over de sociaal-maatschappelijke effecten weer. Hier komt duidelijk uit naar voren dat sociaal-maatschappelijke effecten van de COVID-19 maatregelen in relatie tot de mentale gezondheid het meest zijn onderzocht. Ook 'ongelijkheid' en 'gezondheid individu' als sociaal-maatschappelijk effecten, hebben relatief veel aandacht gekregen in de geïnventariseerde projecten. De focus van de projecten rondom ongelijkheid omvatte onder andere: gender, sociaaleconomische status (inclusief inkomen) en etnische achtergrond. Ook de 'verspreiding van het virus', een epidemiologisch onderwerp, heeft relatief veel aandacht gekregen in de geïnventariseerde projecten.

Verder valt het op dat er diverse maatschappelijke effecten zijn die relatief weinig aandacht hebben gekregen in de projecten. Dit zijn onderwerpen als: 'economie', 'educatie' (achterstand), maar ook zeker 'mobiliteit' en 'veiligheid'. De COVID-19 pandemie en de ingevoerde maatregelen hadden grote gevolgen voor de mobiliteit in en tussen landen.³⁹ De verwachting zou zijn dat de sociaal-maatschappelijke impact van de verandering van mobiliteit meer aandacht zou hebben gekregen in het onderzoek gefinancierd door ZonMw en NWO. Daarnaast heeft de impact van COVID-19 op veiligheid tijdens de pandemie aandacht gekregen in zowel de samenleving als in literatuur, vaak in relatie tot huiselijk geweld en de impact van sociale isolatie.⁴⁰ Ook onderzoek naar de impact van COVID-19 op

³⁹ Tully, M. A., McMaw, L., Adlakha, D., Blair, N., McAneney, J., McAneney, H., Carmichael, C., Cunningham, C., Armstrong, N. C., & Smith, L. (2021). The Effect of different COVID-19 public health restrictions on mobility: A Systematic review. *PLOS ONE*, 16(12), e0260919. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0260919>

⁴⁰ Kourti, A., Stavridou, A., Panagouli, E., Ψαλτοπούλου, Θ., Spiliopoulou, C., Τσολιά, Μ., Sergentanis, T. N., & Τσίτσικα, Α. (2021). Domestic Violence During the COVID-19 Pandemic: A Systematic review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(2), 719–745. <https://doi.org/10.1177/15248380211038690>

de veiligheid van zorgpersoneel is onderzocht in de bredere literatuur.⁴¹ Deze onderwerpen komen beperkt terug in de gefinancierde projecten van ZonMw en NWO.

Effecten met betrekking tot mobiliteit zijn maar in beperkte mate naar voren gekomen in de inventarisatie. Wel is het mogelijk dat de epidemiologische onderzoeken van ZonMw en NWO meer aandacht aan mobiliteit hebben besteed. Dit komt omdat er relatief vaak naar mobiliteit gekeken wordt in de context van de transmissie van het virus. In de bredere literatuur lijkt er wel meer aandacht te zijn voor mobiliteit, zo geven verschillende literatuur reviews inzicht in de impact van COVID-19 op mobiliteit. Er worden bijvoorbeeld kansen geïdentificeerd voor stadsplanners om duurzame en groene oplossingen te implementeren tijdens en na de COVID-19 pandemie. Zo kijkt een meta-analyse van de effecten van de COVID-19 lockdown in Italië naar verschillende sociaal-maatschappelijke impactfactoren die de pandemie en de lockdown met zich meebrachten. Hieruit kwam onder andere naar voren dat de reductie van mobiliteit groter is in gemeenten waar de ongelijkheid groter is en het inkomen per inwoner lager ligt. Dit is waarschijnlijk gerelateerd aan afhankelijkheid van het openbaar vervoer.

Voor de sector 'onderwijs' en het sociaal-maatschappelijk effect 'educatie' zit een verschil tussen figuur 5 en 6. Waar in figuur 5 naar voren komt dat de onderwijssector goed is gerepresenteerd in de projecten, blijkt uit figuur 6 dat een minderheid van de uitgevoerde projecten zich hebben gericht op de sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 binnen educatie. Dit is te verklaren doordat een deel van de projecten onderzoek deed naar de onderwijssector met een focus op ongelijkheid, mentale gezondheid, gezondheid van het individu en verspreiding van het virus. Door de wisselende opzet van de geïnventariseerde projecten is er dus een verschil waarneembaar tussen de resultaten van figuur 5 en 6.

⁴¹ Michaels, D., & Wagner, G. R. (2020). Occupational Safety and Health Administration (OSHA) and worker safety during the COVID-19 pandemic. *JAMA*, 324(14), 1389. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.16343>

Tabel 5 Aantal projecten: maatregelen per doelgroep

COVID-19 maatregel	Gehele populatie	Medisch kwetsbare personen	Werknemers	Ouderen	Volwassenen	Overig	Adolescenten	Zorgpersoneel	Studenten	Kindere	Covid-19 patiënten	Bewoners van een zorginstelling	Ondernemers	Baby's en peuters
Niet gespecificeerd	14 (7) ⁴²	24 (10)	23 (22)	13 (8)	10 (3)	12 (9)	13 (13)	14 (3)	12 (11)	0 (11)	3 (0)	3 (3)	5 (5)	1 (1)
Afsluiten openbare ruimte	2 (2)	3 (6)	0 (3)	3 (4)	4 (5)	5 (5)	4 (0)	5 (3)	2 (2)	1 (3)	2 (1)	2 (2)	0 (0)	0 (0)
Fysieke afstand en beperkingen	4 (2)	1 (2)	2 (1)	3 (6)	2 (3)	3 (2)	1 (2)	0 (3)	3 (1)	1 (1)	3 (1)	2 (2)	0 (0)	0 (0)
Epidemiologisch	5 (1)	0 (1)	0 (0)	2 (2)	4 (0)	0 (2)	2 (0)	0 (1)	0 (0)	7 (0)	1 (1)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Gezondheids-screening en testen	1 (2)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	1 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (1)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Informatieverstrekking en voorlichting	2 (1)	0 (0)	0 (0)	1 (1)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Reisbeperking en grenscontroles	0 (0)	0 (0)	1 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	1 (0)	0 (0)
Persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen	1 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Totaal	29 (15)	28 (19)	26 (26)	23 (22)	21 (11)	20 (19)	20 (15)	19 (11)	17 (14)	9 (15)	9 (3)	7 (8)	6 (5)	1 (1)

⁴² Het eerste cijfer geeft weer in hoeveel projecten de specifieke maatregelen en doelgroep onderzochten, het cijfer tussen haakjes geeft weer voor hoeveel van die projecten er resultaten beschikbaar waren op 9 oktober 2023. Er konden meerdere doelgroepen onderzocht worden in één project; de aantallen in onderstaande tabel tellen dus niet op tot het totale aantal projecten.

Tabel 6 Sectoren en Maatregelen

COVID-19 maatregel	Openbaar leven	Onderwijs	Zorg	Bedrijven	Overig	Cultuur	Sport
Niet gespecificeerd	35 (24) ⁴³	38 (32)	21 (43)	17 (2)	3 (0)	1 (0)	2 (1)
Afsluiten openbare ruimte	5 (5)	8 (6)	9 (10)	1 (1)	1 (0)	0 (0)	0 (0)
Fysieke afstand en beperkingen	11 (11)	3 (2)	7 (10)	1 (1)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Gezondheidsscreening en testen	3 (3)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Epidemiologisch	2 (1)	1 (1)	0 (4)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Informatieverstrekking en voorlichting	3 (2)	0 (0)	0 (1)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Reisbeperking en grenscontroles	0 (0)	1 (0)	0 (0)	1 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen	1 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Totaal	60 (46)	51 (41)	38 (69)	20 (4)	4 (0)	1 (0)	1 (0)

⁴³ Het eerste cijfer geeft weer in hoeveel projecten de specifieke maatregelen en doelgroep onderzochten, het cijfer tussen haakjes geeft weer voor hoeveel van die projecten er resultaten beschikbaar waren op 9 oktober 2023. Er konden meerdere doelgroepen onderzocht worden in één project; de aantallen in onderstaande tabel tellen dus niet op tot het totale aantal projecten.

Tabel 7 Sociaal-maatschappelijke effecten en Maatregelen

COVID-19 maatregel	Mentale gezondheid	Ongelijkheid	Gezondheid Individu	Verspreiding van het virus	Zorgsector	Economie	Educatie (achterstand)	Overig	Mobiliteit	Veiligheid
Niet gespecificeerd	37 (33 ⁴⁴)	15 (14)	8 (7)	8 (7)	8 (7)	10 (8)	6 (6)	3 (2)	0 (0)	1 (1)
Epidemiologisch	1 (1)	11 (2)	9 (3)	8 (2)	3 (1)	1 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Afsluiten openbare ruimte	8 (8)	2 (1)	4 (4)	0 (0)	3 (3)	0 (0)	2 (1)	2 (2)	1 (1)	1 (1)
Fysieke afstand en beperkingen	4 (4)	3 (3)	1 (1)	2 (2)	3 (3)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	1 (1)	0 (0)
Gezondheidsscreening en testen	2 (1)	0 (0)	1 (1)	1 (1)	1 (0)	1 (1)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Informatieverstrekking en voorlichting	1 (1)	1 (1)	0 (0)	3 (2)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	1 (1)	0 (0)	0 (0)
Persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen	0 (0)	0 (0)	0 (0)	1 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Reisbeperking en grenscontroles	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Totaal	53 (48)	32 (21)	23 (16)	23 (14)	18 (14)	12 (9)	8 (7)	6 (5)	2 (2)	2 (2)

⁴⁴ Het eerste cijfer geeft weer in hoeveel projecten de specifieke maatregelen en doelgroep onderzochten, het cijfer tussen haakjes geeft weer voor hoeveel van die projecten er resultaten beschikbaar waren op 9 oktober 2023. Er konden meerdere doelgroepen onderzocht worden in één project; de aantallen in onderstaande tabel tellen dus niet op tot het totale aantal projecten.

Tabel 8 Mitigatie en Maatregelen⁴⁵

COVID-19 maatregel	Onderwijsinnovatie	Digitalisering	Maatschappelijke betrokkenheid	E-health	Ondersteuning mentale gezondheid	Financiële compensatie
Niet gespecificeerd	21 (7) ⁴⁶	11 (4)	10 (7)	6 (5)	4 (2)	2 (2)
Afsluiten openbare ruimte	1 (1)	2 (2)	0 (0)	1 (1)	2 (1)	1 (1)
Fysieke afstand en beperkingen	2 (1)	2 (2)	3 (3)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Gezondheidsscreening en testen	0 (0)	2 (0)	0 (0)	0 (0)	1 (0)	0 (0)
Epidemiologisch	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Informatieverstrekking en voorlichting	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Reisbeperking en grenscontroles	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Totaal	24 (9)	17 (8)	13 (10)	7 (6)	7 (3)	3 (3)

⁴⁵ Er waren 76 projecten die betrekking hadden op het mitigeren van sociaal-maatschappelijke effecten van de COVID-19 maatregelen

⁴⁶ Het eerste cijfer geeft weer in hoeveel projecten de specifieke maatregelen en doelgroep onderzochten, het cijfer tussen haakjes geeft weer voor hoeveel van die projecten er resultaten beschikbaar waren op 9 oktober 2023. Er konden meerdere doelgroepen onderzocht worden in één project; de aantallen in onderstaande tabel tellen dus niet op tot het totale aantal projecten.

3.2 Resultaten van de inventarisatie en vergelijking met de literatuur

Onderstaande paragrafen vatten de door ZonMw en NWO gefinancierde onderzoeksprojecten samen per COVID-19 maatregel (categorie). Hierbij worden het type onderzoek, de belangrijkste resultaten en doelgroepen beschreven en hoe deze resultaten zich verhouden tot de (inter)nationale literatuur.

3.2.1. Maatregelen afsluiten openbare ruimte

Onder maatregelen afsluiten openbare ruimte vallen onder andere maatregelen die betrekking hadden op het beperken of sluiten van ruimtes of sectoren, de avondklok en lockdowns. In **24 van de** door ZonMw en NWO gefinancierde onderzoeksprojecten werden de effecten het afsluiten van de openbare ruimte onderzocht. 20 onderzoeksprojecten waren observationeel van aard, twee projecten waren experimenteel (inzet van een VR-tool voor educatieve doeleinden⁴⁷). Eén project betrof een literatuur review⁴⁸ en een ander project ontwikkelde tools (toolkit 'ervaringsdeskundigheid'⁴⁹). In totaal richtten 8 projecten zich op het onderwijs, 11 op de zorgsector, 4 op het openbaar leven en 1 op bedrijven. 8 projecten richtten zich op mitigatie van COVID-19 maatregelen, hiervan gaan 4 over het afsluiten van scholen.

Uit de projecten komen diverse **resultaten** naar voren in relatie tot het afsluiten van openbare ruimten. Allereerst zijn er resultaten met betrekking tot geestelijke gezondheid, waarbij o.a. hoge niveaus van eenzaamheid, depressie en gedragsproblemen werden geconstateerd bij bewoners van verzorgingsinstellingen.⁵⁰ Verzorgers ondervonden toegenomen emotionele en fysieke uitputting doordat er minder activiteiten mogelijk waren. Deze bevindingen komen ook terug in de literatuur, waar effecten van sociale isolatie zoals eenzaamheid en depressie worden waargenomen.⁵¹ Een verhoogde mate van eenzaamheid werd in de bredere literatuur waargenomen bij verschillende leeftijdsgroepen, zoals volwassenen, jongvolwassenen en ouderen.⁵² Met betrekking tot het onderwijs bleek dat scholieren met een lagere sociaal economische status minder voortuitgang boekten gedurende de COVID-19 crisis⁵³, hoewel digitale middelen en ondersteuning vanuit ouders als beschermende factoren tegen de impact van de lockdown dienden. Ook in de bredere literatuur is aandacht geweest voor de impact van COVID-19 en het afsluiten van openbare ruimten op kinderen.⁵⁴ In de Nederlandse context is onderzoek gedaan naar verschillende aspecten van de impact van deze maatregel op leervertraging en mentaal welzijn van kinderen.⁵⁵ Op basis van vergaarde inzichten heeft het Nationaal Programma Onderwijs 5.7 miljard euro toegewezen gekregen om de leerachterstanden in het onderwijs weg te werken.⁵⁶

Het afsluiten van de openbare ruimten had ook invloed op dieet- en levensstijl, de inname van voedsel nam af tijdens de lockdown en de inname van ongezond voedsel keerde na de pandemie terug naar

⁴⁷ Projectnummer: 10430042010009

⁴⁸ Projectnummer: 440.20.007

⁴⁹ Projectnummer: 10430042010045

⁵⁰ Projectnummer: 10430022010010

⁵¹ Altweck, L., Freund, J., Hahm, S., Schmidt, S., & Tomczyk, S. (2024). Collective loneliness: The impact of the social network on loneliness and depression during the coronavirus pandemic in older Europeans. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 39(1), e6045. Te raadplegen via: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdfdirect/10.1002/gps.6045>

⁵² van den Boom, W et al. (2023). General Mental Health, Loneliness, and Life Satisfaction in the Context of COVID-19 Policies: A 2-Year Cohort Study in the Netherlands, April 2020–January 2022. *Public Health Reports*, 138(5), 812–821. Te raadplegen via: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10323514/>

⁵³ Projectnummer: 40.5.20937.004

⁵⁴ Haelermans, C., Jacobs, M., Van Der Velden, R., Van Vugt, L., & Van Wetten, S. (2022). Inequality in the effects of primary school closures due to the COVID-19 pandemic: evidence from the Netherlands. *AEA papers and proceedings*, 112, 303–307. <https://doi.org/10.1257/pandp.20221107>

⁵⁵ Luijten, M. A. J., Van Muilekom, M. M., Teela, L., Polderman, T. J. C., Terwee, C. B., Zijlmans, J., Klaufus, L., Popma, A., Oostrom, K. J., Van Oers, H. A., & Haverman, L. (2021). The impact of lockdown during the COVID-19 pandemic on mental and social health of children and adolescents. *Quality of Life Research*, 30(10), 2795–2804. <https://doi.org/10.1007/s11136-021-02861-x>

⁵⁶ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2021, 28 oktober). *Leervertragingen en zorgen over welzijn door corona*. Nieuwsbericht | Rijksoverheid.nl. <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/10/28/leervertragingen-en-zorgen-over-welzijn-door-corona>

het niveau van voor de pandemie, terwijl de inname van gezond voedsel lager bleef.⁵⁷ Verder werd er, in de context van het afsluiten van de openbare ruimte, onderzoek gefinancierd naar de effecten van maatregelen in winkels, zo werden er positieve effecten van remote winkelen op klantenbinding gevonden.⁵⁸

Uit andere projecten bleek dat de meeste vormen van misdrijven afnamen tijdens het begin van de COVID-19 pandemie, gerelateerd aan de lockdown. Randon huiselijk geweld is dit niet het geval, daar werd in verschillende internationale studies juist een stijging geconstateerd.⁵⁹ Een andere studie vond daarentegen dat er geen stijging was van meldingen van huiselijk geweld in Nederland, maar dat de meldingen vaker gedaan werden door bureaus en andere niet-professionele rapporteurs dan voor de pandemie.⁶⁰

Verder is er in één project onderzoek gedaan naar de relatie tussen lockdowns en vertrouwen in de overheid.⁶¹ De resultaten van dit project lieten zien dat een strenge overheidsinterventie een positieve relatie had met het vertrouwen in de overheid, zeker onder medisch kwetsbare mensen. De relatie tussen de lockdown en optimisme en zingeving onder Nederlanders werd onderzocht en het onderzoek liet zien dat er een gevarieerde respons was onder Nederlanders. Zo werd er onder een groep mensen een afname in welzijn waargenomen, maar was er ook een kleine groep die zingeving ontleende aan de pandemie met een positieve impact op het welzijn.⁶² De onderzoekers hebben hier geen sluitende verklaring voor gevonden, maar geven aan individuele karaktereigenschappen hier waarschijnlijk een rol in spelen.⁶³ Ook de relatie tussen stress en de lockdown maatregelen werd onderzocht en het bleek dat ouders een verhoogde kans op burn-out hebben en dat co-ouderschap geen significante impact op dit resultaat had.⁶⁴

Over het algemeen **komen de resultaten van de door ZonMw en NWO gefinancierde projecten overeen** met de bredere literatuur. In de brede literatuur is ook nog onderzoek gedaan naar de reactie van Nederlanders op de invoering van de maatregel 'afsluiten openbare ruimte'. Hieruit bleek dat de onderbouwing voor de invoering van de maatregel een groot effect had op of mensen de maatregel naleefden of niet.⁶⁵

3.2.2. Epidemiologische maatregelen

In de categorie epidemiologische maatregelen vallen maatregelen die betrekking hebben tot: 'bron- en contactonderzoek (incl. CoronaMelder app)', 'SARS-CoV-2 surveillance' en 'vaccinatiebeleid'. Totaal waren er 20 projecten gecategoriseerd als gerelateerd aan epidemiologische maatregelen, allen observationeel van aard. Een substantieel deel van de epidemiologische projecten richt zich op de zorgsector en de sociaal-maatschappelijk verklarende factoren die bijdragen aan oversterfte met betrekking tot COVID-19.⁶⁶ Een aantal projecten kijkt naar de relatie tussen vaccinaties en oversterfte en ziektelast.⁶⁷ Deze projecten zijn medisch van aard maar hielden wel rekening met sociaal-demografische factoren.

Er was 1 mitigatieproject dat ook betrekking had op epidemiologische maatregelen, dit project gaat over de condities waaronder technologische oplossingen (zoals de CoronaMelder app) ingezet kunnen

⁵⁷ Projectnummer: 10430032010009

⁵⁸ Projectnummer: KIEM.K21.01.079

⁵⁹ Projectnummer: NWA.1418.20.011

⁶⁰ Projectnummer: 10430032010007

⁶¹ Projectnummer: 440.20.035

⁶² Projectnummer: 440.20.022

⁶³ de Vries, L. P., van de Weijer, M. P., Pelt, D. H., Ligthart, L., Willemsen, G., Boomsma, D. I., ... & Bartels, M. (2021). Gene-by-crisis interaction for optimism and meaning in life: the effects of the COVID-19 pandemic. *Behavior Genetics*, 1-13.

⁶⁴ Projectnummer: 440.20.034

⁶⁵ Van Den Broek-Altenburg, E., & Atherly, A. (2021). Adherence to COVID-19 policy measures: Behavioral insights from the Netherlands and Belgium. *PLOS ONE*, 16(5), e0250302. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0250302>

⁶⁶ O.a. Projectnummer: 10430252210007, 10430252210010, 10430252210011, 10430252220002, 10430252220008

⁶⁷ Projectnummers: 10430252220000; 10430252220014; 10430252220010

worden en welke wettelijke waarborgen georganiseerd moeten worden en welke maatschappelijke vragen dit soort technische oplossingen met zich meebrengen.⁶⁸

Voor een groot deel van deze projecten waren nog geen resultaten beschikbaar. Deze projecten hebben o.a. betrekking op oversterfte en de relatie met sociaaleconomische en sociaal maatschappelijke factoren, zoals etnische en geografische verschillen⁶⁹ en risicofactoren voor kwetsbare groepen.⁷⁰ Hoewel er nog geen conclusies getrokken kunnen worden over de uitkomsten van de projecten, zijn de **onderzoeksonderwerpen in lijn met de bredere literatuur**. In de bredere literatuur is aandacht voor de sociaal-maatschappelijke impact van epidemiologische maatregelen, er wordt bijvoorbeeld gekeken naar de sociaaleconomische variabelen van een bevolking en de relatie met de besmettingsgraad. Een belangrijke uitkomst van het onderzoek was dat factoren als een lager inkomen en een lager educatieniveau correleren met een hogere kans op besmetting van COVID-19.^{71,72}

Voor 5 projecten was er een eindverslag beschikbaar, voor 1 project ook publicaties.⁷³ Dit project richtte zich op epidemiologische maatregelen en de relatie tussen sociaal-maatschappelijke factoren als ongelijkheid en etniciteit en besmetting met COVID-19. Zo bleek uit onderzoek naar zes verschillende etniciteiten in Amsterdam dat de besmettingsgraad bij mensen met een Ghanese, Marokkaanse en Turkse achtergrond hoger was dan bij andere etniciteiten. Hieruit kwam naar voren dat promotie en voorlichting betreft het belang van vaccinaties onder deze groepen van groot belang was. **Deze bevindingen zijn in lijn met onderzoeken** in het buitenland, waar blijkt dat minderheden een grotere kans op besmetting hebben.⁷⁴

3.2.3. Gezondheidsscreening en testen

In de maatregelen categorie gezondheidsscreening en testen vallen onder andere de volgende maatregelen: 'COVID-19 toegangsbewijs', 'melden symptomen en besmettingen (incl. COVID Radar app)', 'symptoomscreening (bijv. koorts)', en 'testbeleid'.

In **3** door ZonMw en NWO gefinancierde onderzoeksprojecten worden de sociaal-maatschappelijke effecten van gezondheidsscreening en testen onderzocht. Alle projecten waren observationeel van aard en twee projecten hadden of een eindverslag of publicaties. De projecten hebben zich niet gericht op mitigatie.

Het eerste project had betrekking op de COVID-radar app, die werd getest op haar effectiviteit⁷⁵, inclusiviteit⁷⁶ en gebruik voor onderzoek binnen indoor sportlocaties.⁷⁷ De cijfers uit de applicatie, waarmee symptomen zelf gerapporteerd konden worden, kwam nauw overeen met nationaal gerapporteerde prevalentie aantallen in regio's met hoge gebruikersbetrokkenheid. Uit een andere

⁶⁸ Projectnummer 10430032010002

⁶⁹ Projectnummer: 10430252210010

⁷⁰ Projectnummers: 10430252220008; 10430252220011; 10430252220003; 10430252220001

⁷¹ Benita, F., Rebollar-Ruelas, L., & Alfaro, É. D. G. (2022). What have we learned about socioeconomic inequalities in the spread of COVID-19? A systematic review. *Sustainable Cities and Society*, 86, 104158. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2022.104158>

⁷² Ahmed, F., Ahmed, N., Pissarides, C., & Stiglitz, J. E. (2020). Why inequality could spread COVID-19. *The Lancet Public Health*, 5(5), e240. [https://doi.org/10.1016/s2468-2667\(20\)30085-2](https://doi.org/10.1016/s2468-2667(20)30085-2)

⁷³ Projectnummer: 10430022010002

⁷⁴ Mackey, K., Ayers, C., Kondo, K., Saha, S., Advani, S., Young, S., Spencer, H. C., Rusek, M., Anderson, J., Veazie, S., Smith, M., & Kansagara, D. (2021). Racial and ethnic disparities in COVID-19–Related infections, hospitalizations, and deaths. *Annals of Internal Medicine*, 174(3), 362–373. <https://doi.org/10.7326/m20-6306>

⁷⁵ Van Dijk, W., Saadah, N. H., Numans, M. E., Aardoom, J. J., Bonten, T., Brandjes, M., Brust, M., Cessie, S. L., Chavannes, N. H., Middelburg, R. A., Rosendaal, F. R., Visser, L. G., & Jong, J. K. (2021). COVID RADAR App: Description and validation of population surveillance of symptoms and behavior in relation to COVID-19. *PLOS ONE*, 16(6), e0253566. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0253566>

⁷⁶ Splinter, B., Saadah, N. H., Chavannes, N. H., Jong, J. C. K., & Aardoom, J. J. (2022). Optimizing the acceptability, adherence, and inclusiveness of the COVID Radar Surveillance App: qualitative study using focus groups, thematic content analysis, and usability testing. *JMIR formative research*, 6(9), e36003. <https://doi.org/10.2196/36003>

⁷⁷ Van Dijk, W., Saadah, N. H., Numans, M. E., & Jong, J. C. K. (2022). Binnensporten tijdens de COVID-19-pandemie: analyse met behulp van data uit de COVID RADAR app. *Tijdschrift Voor Gezondheidswetenschappen*, 100(3), 92–97. <https://doi.org/10.1007/s12508-022-00351-0>

publicatie van ditzelfde project kwam naar voren dat vroegtijdige waarschuwingsindicatoren over het algemeen afnamen vóór de tweede golf, waarschijnlijk vanwege epidemische ontspanning.⁷⁸

Het tweede project had betrekking tot het gebruik van tracing apps. Het eindverslag van dit project laat zien dat de inzet van dit soort applicaties nuttig kan zijn voor overheden, maar dat er risico's verbonden zijn aan het gebruik. Zo dienen overheden de grondrechten van gebruikers in acht te nemen en dient voorafgaand een uitgebreide analyse uitgevoerd te worden van het concrete probleem wat de applicatie wil oplossen.⁷⁹ Tot slot is er in een project, wat nog geen eindverslag of publicaties heeft, gekeken naar zorgmijders in kwetsbare groepen, zoals ouderen en patiënten met angst of depressie. In dit project wordt gekeken naar de relatie tussen gebrek aan toegang tot zorg en oversterfte⁸⁰.

Het is opvallend dat er geen onderzoek gefinancierd is door ZonMw en NWO naar het Corona toegangsbewijs, terwijl deze maatregel een grote hoeveelheid maatschappelijke aandacht met zich meebracht.^{81,82} Dit kennishiaat in de door ZonMw en NWO gefinancierde projecten is door ander overheidsonderzoek in kaart gebracht. Zo richt een rapport van het RIVM zich op de effectiviteit van deze maatregel om de verspreiding van het virus tegen te gaan.⁸³ Daarnaast heeft het RIVM onderzoek gedaan naar de sociaal-maatschappelijke impact van de toegangsbewijzen op burgers.⁸⁴ Ook is een onafhankelijke evaluatie geweest van de invoering van de toegangsbewijzen en CoronaCheck app, waarin is gekeken naar het draagvlak voor corona toegangsbewijzen, de testbereidheid in relatie tot testen voor toegang en de handhaving en controle van corona toegangsbewijzen.⁸⁵

3.2.4. Persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen

In de maatregelen categorie gezondheidsscreening en testen vallen onder andere de volgende maatregelen: 'gebruik van mondkapjes, en andere persoonlijke beschermingsmiddelen', 'handen wassen', 'ontsmetting van oppervlakken', en 'ventilatie en monitoren van CO₂ concentratie'.

Er is één project door ZonMw en NWO gefinancierd dat betrekking heeft op persoonlijke hygiëne- en beschermingsmaatregelen. In de interventie studie wordt er o.a. gekeken naar de naleving van maatregelen zoals mondneusmaskers en handenwassen⁸⁶. Voor dit project zijn nog geen resultaten beschikbaar.

Ook in de **bredere literatuur is er relatief weinig onderzoek** gedaan naar de sociale effecten van persoonlijke beschermingsmaatregelen.^{87,88} Veel van de literatuur en onderzoeken die zijn uitgevoerd met betrekking tot persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen gaan over de epidemiologische effecten hiervan. Daarentegen is er weinig onderzoek gedaan naar de sociaal-maatschappelijke effecten van deze maatregelen. We hebben geen literatuur reviews of meta-analyses kunnen vinden

⁷⁸ Projectnummer: 10430032010011

⁷⁹ Projectnummer: 10430032010002

⁸⁰ Projectnummer: 10430252210013

⁸¹ NU.nl. (2022, 11 februari). Verzet tegen coronapas groeit, maar is Nederland klaar voor versoepeling? *NU.nl*. <https://www.nu.nl/coronavirus/6182640/verzet-tegen-coronapas-groeit-maar-is-nederland-klaar-voor-versoepeling.html>

⁸² In een reactie op een eerdere versie van dit rapport geeft ZonMw aan dat dit komt doordat het coronatoegangsbewijs ingevoerd werd in een periode waarin er geen nieuwe onderzoeken naar dit soort interventies werden gefinancierd binnen ZonMw.

⁸³ *Het coronatoegangsbewijs & vertrouwen in de overheid*. (z.d.).

RIVM. <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/coronatoegangsbewijs-vertrouwen-in-overheid>

⁸⁴ Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2022, 23 maart). *Evaluatie CoronaCheck - de digitale ondersteuning van het coronatoegangsbewijs*. Rapport | Rijksoverheid.nl. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/12/07/evaluatie-coronacheck-de-digitale-ondersteuning-van-het-coronatoegangsbewijs>

⁸⁵ Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2022, 23 maart). *Evaluatie CoronaCheck - de digitale ondersteuning van het coronatoegangsbewijs*. Rapport Rijksoverheid <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/12/07/evaluatie-coronacheck-de-digitale-ondersteuning-van-het-coronatoegangsbewijs>

⁸⁶ Projectnummer: 10430362210006

⁸⁷ Hanna, E., Martin, G., Campbell, A., Connolly, P., Fearon, K., & Markham, S. (2022). Experiences of face mask use during the COVID-19 pandemic: a qualitative study. *Sociology of Health & Illness*, 44(9), 1481-1499.

⁸⁸ Knowles, M. L., & Dean, K. K. (2023). Do face masks undermine social connection? *Social and Personality Psychology Compass*, 17(12), e12889.

over de sociaal-maatschappelijke effecten van deze maatregelen. Wel hebben we meerdere losse studies gevonden over de effecten van het dragen van mondkapjes op het verwerven van taalvaardigheden bij kinderen^{89,90}, waaruit blijkt dat er een beperkt effect is op het vocabulaire van jonge kinderen. Ook zijn er enkele studies uitgevoerd waaruit voorkomt dat intolerantie ten aanzien van mensen die geen mondkapjes dragen kan leiden tot exclusie en stigmatisering⁹¹ en dat mondkapjes geen effect lijken te hebben op sociale connectie.⁹²

3.2.5. Fysieke beperkingsmaatregelen

Onder fysieke beperkingsmaatregelen vallen onder andere: '1.5 meter afstandsregel', 'isolatie', 'plexiglas', 'quarantaine', 'social distancing' en 'thuiswerken'. Projecten die betrekking hebben op 'de 1.5-meter samenleving' vallen ook in deze categorie.

ZonMw en NWO hebben 24 projecten gefinancierd die zich richten op de sociaal-maatschappelijke effecten van fysieke beperkingen. Het is opvallend dat er ook diverse projecten in deze categorie zitten specifiek gericht zijn over de **naleving van deze maatregelen**. Dit soort studies zijn we met betrekking tot andere maatregelen niet tegen gekomen.

De projecten hebben zich op diverse doelgroepen gericht: werknemers, jongeren, volwassenen, studenten, de gehele populatie en ouderen. Van de projecten die zich op ouderen hebben gericht, gaat het voornamelijk om mitigatieprojecten waarbij er interventies zijn gedaan om de effecten van de fysieke beperkingsmaatregelen voor ouderen te verminderen.⁹³ Overige projecten richtten zich op werknemers, jongeren, volwassenen, studenten en de hele populatie.

Uit de projecten komen diverse resultaten naar voren. Zo wordt geconstateerd dat social distancing en fysieke afstand heeft geleid tot meer eenzaamheid onder ouderen, maar dat de mentale gezondheid van ouderen verder relatief stabiel bleef.^{94,95} Onder mensen met dementie is een negatief effect gevonden van social distancing en het houden van fysieke afstand. Dit negatieve effect is ook gevonden bij mantelzorgers en zorgverleners van deze patiënten.⁹⁶ Een ander project vond dat mensen met intellectuele beperkingen die in zorginstellingen woonden veel impact van de fysieke beperkingsmaatregelen ondervonden, omdat er ook in hun huizen afstand gehouden moest worden door medebewoners en verzorgers en veel dagbestedingsactiviteiten niet mogelijk waren.⁹⁷ Met betrekking tot thuiswerken is er geen eenduidig positief of negatief effect geconstateerd onder werknemers in het mkb.⁹⁸ Ook is gevonden dat nudges kunnen helpen om mensen die thuiswerken meer te laten bewegen, hoewel een informatie interventie even goed lijkt te werken.⁹⁹

⁸⁹ Feijoo S, Amadó A, Sidera F, Aguilar-Mediavilla E, Serrat E. Language acquisition in a post-pandemic context: the impact of measures against COVID-19 on early language development. *Front Psychol.* 2023 Jul 27;14:1205294. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1205294. PMID: 37575436; PMCID: PMC10413096.

⁹⁰ Charney SA, Camarata SM, Chern A. Potential Impact of the COVID-19 Pandemic on Communication and Language Skills in Children. *Otolaryngol Head Neck Surg.* 2021 Jul;165(1):1-2. doi: 10.1177/0194599820978247. Epub 2020 Dec 1. PMID: 33258739.

⁹¹ Hanna, E., Martin, G., Campbell, A., Connolly, P., Fearon, K., & Markham, S. (2022). Experiences of face mask use during the COVID-19 pandemic: a qualitative study. *Sociology of Health & Illness*, 44(9), 1481-1499.

⁹² Knowles, M. L., & Dean, K. K. (2023). Do face masks undermine social connection? *Social and Personality Psychology Compass*, 17(12), e12889.

⁹³ Projectnummers: 10430042010039; 7430020242; 7430020572; 7430030042; 7430030082

⁹⁴ Projectnummer: 10150062010007

⁹⁵ Van Tilburg, T. G., Steinmetz, S., Stolte, E., Van der Roest, H., & de Vries, D. H. (2021). Loneliness and mental health during the COVID-19 pandemic: A study among Dutch older adults. *The Journals of Gerontology: Series B*, 76(7), e249-e255. de Vries, D., Pols, J., M'charek, A., & van Weert, J. (2022). The impact of physical distancing on socially vulnerable people needing care during the COVID-19 pandemic in the Netherlands. *International Journal of Care and Caring*, 6(1-2), 123-140.

⁹⁶ Projectnummer: 844001802

⁹⁷ de Ruiter, A., Niemeijer, A., Dronkers, P., Leget, C., & Dekking, S. (2023). COVID-19 as a Crisis of Confinement: What We Can Learn from the Lived Experiences of People with Intellectual Disabilities in Care Institutions. *Space and Culture*, 12063312231159232.

⁹⁸ Projectnummer: KIEM.K21.01.105

⁹⁹ Projectnummer 440.20.025

Met betrekking tot het naleven van de fysieke afstandsregels is gevonden dat de naleving bevorderd werd door het invoeren van eenrichtingsverkeer voor voetgangers en directe feedback in de vorm van een buzzer wanneer men zich niet aan de afstand hield.¹⁰⁰ In een ander project werd het naleven van de maatregelen gemonitord door middel van een crowd management systeem. Een dergelijk systeem biedt ook mogelijkheden om duidelijke grenzen te stellen aan het aantal mensen dat zich gezamenlijk in een ruimte kan bevinden.¹⁰¹ Tot slot bleek dat naleving van deze regels af te hangen van mate waarin men het eens is met de maatregelen en de mate waarin het virus als een belangrijke bedreiging voor de gezondheid werd gezien.¹⁰² In de (internationale) literatuur is er ook onderzoek gedaan naar factoren die bijdragen aan de naleving van *social distancing* regels (zoals 1.5 meter afstandsregels, isolatie na contact en quarantaine), daaruit kwam naar voren dat capaciteit, cultuur, leeftijd, gender en persoonlijkheid hiervan op invloed zijn.¹⁰³ Dit is in lijn met de bevindingen van de door ZonMw en NWO gefinancierde projecten.

De mitigatieprojecten die betrekking hebben op de fysieke afstandsmaatregelen betroffen interventies om ouderen minder eenzaam te laten zijn, bijvoorbeeld door contactloze 'raamspellen' en balkondansen.¹⁰⁴ In de eindverslagen van deze projecten wordt niet ingegaan op het effect van de interventies, dit komt o.a. doordat dit projecten vanuit het Programma 'Maatschappelijke Diensttijd' betreffen, wat projecten zijn waarvoor de

Er zijn drie projecten die naar de sociaal-maatschappelijke effecten van thuiswerken kijken, deze maatregel komt daarmee relatief weinig voor in de door ZonMw en NWO gefinancierde projecten. In de bredere literatuur is hier wel meer onderzoek naar gedaan. Daar kwam onder andere uit naar voren dat thuiswerken als kans werd gezien om meer te sporten, doordat er meer ruimte was voor werknemers om hun dag zelf in te delen, terwijl anderen juist minder bewogen doordat de reis naar werk wegviel.¹⁰⁵¹⁰⁶ Thuiswerken werd ook genoemd als een positief gevolg van de crisis doordat respondenten meer autonomie ervoeren.¹⁰⁷ Uit onderzoek van TNO bleek dat er een significante toename was van het aantal uur dat thuiswerkers zaten.¹⁰⁸ Ook heeft thuiswerken het werkplezier tijdens de pandemie voor een groot deel van de thuiswerkers verminderd.¹⁰⁹ Daarnaast valt ook op dat de sociaal-maatschappelijke effecten van maatregelen als isolatie en quarantaine niet voorkomen in de door ZonMw en NWO. Dit is zeer waarschijnlijk omdat isolatie en quarantaine samenhangen met (mogelijke) besmetting, de verwachting is dat deze projecten vaker zullen voorkomen in de inventarisatie van epidemiologische onderzoeken.

3.2.6. Reisbeperkingen en grenscontroles

Onder reisbeperkingen en grenscontroles verstaan we maatregelen zoals 'inreisregels' en 'beperkingen op internationaal reizen'. Van de door ZonMw en NWO gefinancierde onderzoeksprojecten wordt er in 2 onderzoeksprojecten¹¹⁰ gekeken naar de sociaal maatschappelijke effecten van de overheidsmaatregelen rondom reisbeperkingen en grenscontroles. Dit betreft een observatie studie en

¹⁰⁰ Projectnummer: 440.20.032

¹⁰¹ Projectnummer: 10430042010004

¹⁰² Projectnummer: 440.20.033

¹⁰³ Liu, J., Ouyang, N., Mizrahi, A., & Kornides, M. L. (2024). Social Distancing in the COVID-19 Pandemic: Associated Factors, Health Outcomes, and Implications. *Family & Community Health*, 47(1), 80-94.

¹⁰⁴ Projectnummers: 7430020242; 7430020572

¹⁰⁵ Stuij M, Elling A. Veranderingen in en betekenissen van sport en bewegen net na de lockdown, factsheet 2022/23. Utrecht: Mulier Instituut, 2022.

¹⁰⁶ Van den Dool R. Sport en bewegen in tijden van covid-19. Utrecht: Mulier Instituut, 2020.

¹⁰⁷ Gijzen M, Shields-Zeeman L, Kleinjan M, Kroon H, van der Roest H, Bolier, L, et al. The bittersweet effects of COVID-19 on mental health: Results of an online survey among a sample of the Dutch population five weeks after relaxation of lockdown restrictions. *Int J Environ Res Public Health*, 2020;17

¹⁰⁸ Oude Hengel K, Hooftman W, Van der Feltz S, Zoomer T, In der Maur M. De impact van de covid-19 pandemie op werknemers. Een jaar in de crisis. Leiden: TNO, 2021

¹⁰⁹ Hamersma M, De Haas M, Faber R. Thuiswerken en de coronacrisis. Een overzicht van studies naar de omvang, beleving en toekomstverwachting van thuiswerken in coronatijd. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid 2020.

¹¹⁰ Er is nog een ander project dat betrekking heeft op sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen waaruit een publicatie is voortgekomen die betrekking heeft op reisbeperkingen en grenscontroles. Namelijk project 40521865318. Echter gaat de publicatie die betrekking heeft op reisbeperkingen en grenscontroles volledig over de epidemiologische effecten van de maatregel (namelijk de verspreiding van het virus). Deze publicatie valt daarmee buiten de scope van deze inventarisatie.

een interventie studie. De observatiestudie heeft betrekking op het bedrijfsleven, specifiek de dienstensector, waarin gekeken wordt naar de impact van de reisbeperkingen op de internationale dienstensector en de digitalisering die dat met zich mee heeft gebracht.¹¹¹ Het andere project¹¹² richt zich op het (hogere) onderwijs en studenten. In het project waren de reisbeperkingen en de annulering van buitenlandstages de aanleiding voor het ontwikkelen van een hybride minor.

Er is in de gefinancierde projecten door ZonMw en NWO dus maar in zeer beperkte mate onderzoek gedaan naar de sociaal-maatschappelijke effecten van reisbeperkingen en grenscontroles. Ook in de bredere literatuur lijkt de maatregel weinig aandacht te krijgen. Wij hebben in de bredere literatuur voor deze maatregel geen literatuur reviews of meta-analyses gevonden. Van de artikelen die we wel hebben kunnen vinden¹¹³, lijken reisbeperkingen en grenscontroles wel voor te komen in studies die betrekking hebben op de lockdown, maar zijn ze relatief weinig op zichzelfstaand onderzocht.

3.2.7. Informatieverstrekking en voorlichting

Onder de categorie informatieverstrekking en voorlichting vallen o.a. de volgende maatregelen: 'melders' (bijvoorbeeld Coronadashboard), 'persconferenties', en 'toepassingen ter educatie over COVID-19'. Van de door ZonMw en NWO gefinancierde onderzoeksprojecten wordt er in 4 onderzoeksprojecten gekeken naar de effecten van de overheidsmaatregelen rondom informatieverstrekking en voorlichting. 3 van deze projecten richtten zich op de samenleving als geheel, 1 project was gericht op ouderen.

Uit deze projecten komen de volgende resultaten naar voren: De overheidscommunicatie moet zich meer richten op wat ouderen, ondanks de restricties omtrent de pandemie, wel kunnen doen en ook moet er eigenlijk onderscheid gemaakt worden tussen fitte en kwetsbare ouderen. Daarnaast kan de overheidscommunicatie specifiek zijn ten aanzien van ouderen, die meer behoefte hebben aan concrete vertaling van de maatregelen.¹¹⁴ Uit een ander project komt naar voren dat risicoperceptie en mediagebruik invloed hebben op de naleving van preventieve maatregelen.¹¹⁵ Verder blijkt dat de vaccinatiegraad onder mensen in verschillende buurten verschilt en dat het nodig is om de informatievoorziening daarop aan te passen.¹¹⁶ Een project dat nog geen eindverslag of publicaties heeft¹¹⁷ richt zich op breder op welke communicatiestrategieën het meest effectief zijn in navolging van COVID-19 gedragsmaatregelen, bijvoorbeeld het effect van waarschuwborden t.a.v. afstand houden en mondneusmaskergebruik.

De bevindingen van de door ZonMw en NWO gefinancierde onderzoeken komen overeen met de bredere literatuur. De bevindingen rondom fitte en kwetsbare ouderen lijken een concrete toevoeging aan de literatuur te bieden. Verder komt uit de bredere literatuur naar voren dat overheidscommunicatie een belangrijke rol speelt in de vaccinatiegraad, waarbij het personaliseren van communicatie een positief effect op de vaccinatiegraad heeft.¹¹⁸ Het is ook van belang dat informatie duidelijk gecommuniceerd wordt, door vertrouwde bronnen en een goede balans te vinden tussen gezaghebbend en sturend.¹¹⁹ Daar komt bij dat onduidelijke overheidscommunicatie het draagvlak en vertrouwen in de overheid van mensen met een lagere sociaal economische status onder druk heeft gezet¹²⁰ en dit ook tot stress heeft geleid.¹²¹ Dit komt ook in andere onderzoeken over publiekscommunicatie terug, waar men over het algemeen tevreden is over de duidelijkheid en

¹¹¹ Projectnummer: RAAK.MKB14.027

¹¹² Projectnummer: 40521865318

¹¹³ Aan de hand van de volgende zoekterm in Scopus: "(COVID-19 OR pandemic) AND (travel restrictions OR border controls) AND (social impact OR economic impact) AND (quarantine OR lockdown)"

¹¹⁴ Projectnummer: 10430042010028

¹¹⁵ Projectnummer: 10430022010021

¹¹⁶ Projectnummer: 440.20.030

¹¹⁷ Projectnummer: 10430362210006

¹¹⁸ Batteux E, Mills F, Jones LF, Symons C, Weston D. The Effectiveness of Interventions for Increasing COVID-19 Vaccine Uptake: A Systematic Review. *Vaccines*. 2022; 10(3):386. <https://doi.org/10.3390/vaccines10030386>

¹¹⁹ Hyland-Wood, B., Gardner, J., Leask, J., & Ecker, U. K. (2021). Toward effective government communication strategies in the era of COVID-19. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1).

¹²⁰ de Boer, et al. (2023). Gezondheidseconomische aspecten van de Covidpandemie.

¹²¹ de Boer, et al. (2023). Gezondheidseconomische aspecten van de Covidpandemie.

vindbaarheid van informatie vanuit de overheid, maar veel minder tevreden over de communicatie rondom veranderende maatregelen.¹²²

3.2.8. Maatregel(en) niet gespecificeerd

In ruim de helft van de geïnventariseerde projecten (104 van de 189), is er niet naar de effecten van een specifieke COVID-19 maatregel gekeken. Dit komt onder andere doordat de projecten zich richten op de sociaal-maatschappelijke effecten van het totale pakket van maatregelen. Tegelijkertijd moet er opgemerkt worden dat het uit de beschrijvingen van een project niet altijd volledig duidelijk wordt of er gekeken wordt naar de effecten van COVID-19 maatregelen, de effecten van COVID-19 of naar een combinatie van beide. Door taalgebruik als 'in de nawerkingen van de COVID-19 crisis'¹²³ 'gedurende de COVID-19'¹²⁴, 'tijdens de COVID-19 pandemie'¹²⁵ is dit onderscheid niet heel hard te maken. Daar komt bij dat in sommige projecten zowel naar de effecten van de maatregelen als de effecten van COVID-19 wordt gekeken: "aan de pandemie gerelateerde gebeurtenissen, zoals het sluiten van de scholen, zelf ziek worden van het virus of het ziek worden of zelfs het overlijden van naasten."¹²⁶ Ook zijn er projecten waar de sociaal-maatschappelijke effecten van de COVID-19 pandemie de aanleiding, maar niet het onderwerp van het onderzoek waren. Zo wordt er in een project gekeken naar de rol van digitale media in de ontwikkeling van kinderen. De aanleiding van het onderzoek was dat tijdens de COVID-19 pandemie de ongelijke toegang tot deze middelen voor verschillende kinderen zichtbaar werd.¹²⁷

Van de 104 projecten waarbij de maatregelen niet gespecificeerd werden, waren er 42 met een eindverslag en 28 projecten hebben verschillende publicaties voortgebracht. Een substantieel deel van deze projecten (42) betreft mitigatieprojecten. Hier wordt in paragraaf 3.3 dieper op ingegaan. Het grootste deel van de projecten (69) betreft observationeel onderzoek, 3 betroffen een literatuurreview en de overige projecten hebben betrekking op het ontwikkelen van tools of de implementatie van een training, cursus of coaching traject of waren meer experimenteel georiënteerd. Deze niet-observationele studies zijn in veel gevallen ook de projecten die betrekking hebben op de mitigatie van COVID-19 maatregelen.

De projecten die vallen onder de niet gespecificeerde maatregelen keken naar een breed spectrum van doelgroepen en sociaal-maatschappelijke effecten. Een veel voorkomende insteek van de projecten is onderzoek naar de impact van COVID-19 en het totale pakket aan maatregelen op een bepaalde groep. Zo zijn er projecten die kijken naar de impact op atleten¹²⁸, de impact op ouderen,¹²⁹ de impact op werkzoekenden¹³⁰, en de impact op daklozen.¹³¹ Dit zijn slechts een aantal voorbeelden van de veelvoudigheid aan onderzoeksonderwerpen die vallen onder deze maatregel. De doelgroepen die vaak voorkwamen in de onderzoeken zijn: werknemers, de gehele populatie, ouderen en studenten. In veel gevallen werd gekeken naar het mentale welzijn van doelgroepen, hierbij werd gekeken naar sociaal-maatschappelijke factoren zoals inkomen, gender, sociale en medische kwetsbaarheid. Ook in de bredere literatuur is hier veel aandacht voor geweest. Uit internationaal onderzoek blijkt dat de negatieve impact van de COVID-19 pandemie op mentaal welzijn, dat in 2020 werd gedetecteerd, tijdens de pandemie in 2020 weer afnam tot deze weer vergelijkbaar was met het pre-pandemie niveau.¹³²

De meerderheid van de projecten richtte zich op zorgsector en het onderwijs, in mindere mate werd er ook gekeken naar het openbare leven en het bedrijfsleven. Een deel van de projecten gericht op de onderwijssector keek naar de impact van COVID-19 en bijbehorende maatregelen op het welzijn van

¹²² Blauw (22) Publiekscommunicatie over COVID-19 in de toekomst. Te raadplegen via:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/02/18/publiekscommunicatie-over-covid-in-de-toekomst>

¹²³ Projectnummer: 10430132220010

¹²⁴ Projectnummer: 10430132210024

¹²⁵ Projectnummer: 10430212230004

¹²⁶ Projectnummer: 10430212230004

¹²⁷ Projectnummer: NWA.1433.20.002

¹²⁸ Projectnummer: 10430042010007

¹²⁹ Projectnummer: 10430252210012

¹³⁰ Projectnummer: 440.20.043

¹³¹ Projectnummer: 10430022010005

¹³² Robinson, E., Sutin, A. R., Daly, M., & Jones, A. (2022). A systematic review and meta-analysis of longitudinal cohort studies comparing mental health before versus during the COVID-19 pandemic in 2020. *Journal of Affective Disorders*, 296, 567–576. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.09.098>

kinderen en docenten¹³³. De bevindingen van de geïnventariseerde projecten zijn in lijn met de bredere literatuur, waar leerachterstanden, eenzaamheid en sociale ongelijkheid als sociaal-maatschappelijke effecten van de COVID-19 pandemie worden geïdentificeerd.¹³⁴ Daarnaast wordt gekeken hoe digitale middelen de negatieve effecten van de COVID-19 kunnen mitigeren door eenzaamheid tegen te gaan¹³⁵ en de afstand van schoolgaande kinderen tot onderwijs kunnen beperken.¹³⁶ Ook in de bredere literatuur is aandacht voor de mitigerende maatregelen die toegepast kunnen worden in het onderwijs tijdens de COVID-19 pandemie. Verschillende digitale oplossingen en tools zijn onderzocht op hun effectiviteit in het mitigeren van de negatieve gevolgen van de COVID-19 pandemie.¹³⁷ Hieruit blijkt onder andere dat beperkingen als een slechte internetverbinding en slechte digitale vaardigheden praktische barrières vormen voor een effectieve transitie naar een digitale leeromgeving.¹³⁸

In de projecten die zich richtten op de zorgsector werd o.a. gekeken naar manieren om de negatieve gevolgen van de COVID-19 maatregelen te mitigeren voor ouderen. Zo werd gekeken naar manieren om eenzaamheid van ouderen tegen te gaan.¹³⁹ Daarnaast ging een project met meerdere publicaties over de impact van COVID-19 op patiënten die op het einde van hun leven zijn.¹⁴⁰ Hier werd gekeken naar de verandering in zorg door de impact van de pandemie. Onderzoek werd gedaan naar de waardigheid van patiënten en de impact van isolatie en gereduceerde zorg. Hieruit bleek dat de COVID-19 pandemie resulteerde in onzekerheid bij zowel patiënten als naaste familie. De rol van zorgmedewerkers in de mitigatie van de COVID-19 maatregelen bleek cruciaal in de beleving van zowel patiënten als familieleden.

In de door ZonMw en NWO gefinancierde projecten is ook gekeken naar de impact van werknemers in verschillende sectoren.¹⁴¹ Dit is een onderwerp wat relatief weinig aandacht heeft gekregen in vergelijking tot de bredere literatuur. Daar wordt o.a. ook gekeken naar de sociale en economische impact van het gehele pakket aan COVID-19 maatregelen op het bedrijfsleven en de economie.^{142,143} Onderzoek op macroniveau richtte zich o.a. op het in kaart brengen van de sociaal-maatschappelijke kosten van de maatregelen tegen COVID-19.¹⁴⁴

¹³³ O.a. projectnummers 40.5.22957.008 & 40.5.22945.055 & 40.5.22957.009 & 10430212230003 & 10430032010015 & 10430212230003

¹³⁴ Sahu, P. K. (2020). Closure of Universities due to coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Impact on education and mental health of students and academic staff. *Cureus*. <https://doi.org/10.7759/cureus.7541>

¹³⁵ Projectnummer: 7430020132

¹³⁶ Projectnummer: 7430020562

¹³⁷ Vargo, D., Zhu, L., Benwell, B., & Yan, Z. (2020). Digital Technology Use during COVID-19 Pandemic: A rapid review. *Human behavior and emerging technologies*, 3(1), 13–24. <https://doi.org/10.1002/hbe2.242>

¹³⁸ Hassan, M. M., Mirza, T., & Hussain, M. W. (2020). A critical review by teachers on the Online Teaching-Learning during the COVID-19. *International journal of education and management engineering*, 10(6), 17–27. <https://doi.org/10.5815/ijeme.2020.05.03>

¹³⁹ Projectnummer: 7430020152

¹⁴⁰ Projectnummer: 844001803

¹⁴¹ Projectnummers: 10430032010031; 440.20.042; 10430032010027

¹⁴² Rathnayaka, I.W., Khanam, R. and Rahman, M.M. (2023), "The economics of COVID-19: a systematic literature review", *Journal of Economic Studies*, Vol. 50 No. 1, pp. 49-72. <https://doi.org/10.1108/JES-05-2022-0257>

¹⁴³ de Boer, et al. (2023). Gezondheidseconomische aspecten van de Covidpandemie. Te raadplegen via: <https://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/2023-0318.pdf>

¹⁴⁴ Richards, F., et al. (2022). Economic burden of COVID-19: a systematic review. *ClinicoEconomics and Outcomes Research*, 293-307. Te raadplegen via: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.2147/CEOR.S338225>

3.3 Onderzoeken naar de mitigatie van negatieve effecten van maatregelen

In totaal zijn er 75 projecten die door ZonMw en NWO zijn gefinancierd die zich specifiek focusten op de mitigatie van de negatieve gevolgen van de COVID-19 maatregelen.

3.3.1. Digitalisering

ZonMw en NWO hebben 17 projecten gefinancierd die betrekking hebben op de mitigatie van sociaal-maatschappelijke effecten van COVID-19 maatregelen door middel van digitalisering. Hiervan hadden 6 projecten betrekking op het onderwijs, 5 op bedrijven, 2 op het openbaar leven en 1 op de creatieve sector. Er waren twee projecten die specifiek gericht waren op de politie¹⁴⁵, de andere projecten waren niet specifiek sector gebonden. Projecten hebben o.a. betrekking op thuis of hybride werken, nieuwe digitale workshops, platforms en livestreams om in contact te blijven en enkele nieuwe technologieën zoals VR.

Van de projecten die resultaten hebben, waren er een aantal die zich richtten op innovatievere technologieën. Zo is een avatar ontwikkeld om gebarentaal voor dove mensen in ziekenhuizen mogelijk te maken.¹⁴⁶ Ook is een digitale stage Interne Geneeskunde ontwikkeld om studenten ondanks de COVID-19 maatregelen toch praktijkervaring op te laten doen. Hierbij droegen bachelor geneeskunde studenten tijdens patiëntencontact een camerabril, waardoor hun medestudenten op afstand van dezelfde patiënt konden leren.¹⁴⁷ Ook is social VR ingezet om studenten contacten te laten onderhouden, de resultaten lieten de potentie zien van social VR om negatieve consequenties van de pandemie te overkomen.¹⁴⁸ Ook zijn er technologieën ingezet in het mkb om klanten bij de fysieke winkel te betrekken o.a. door videobellen, livestreams, virtuele tours, augmented reality, virtual reality en drones. Uit het onderzoek blijkt dat mensen eerder geneigd zijn om klant te blijven of te worden bij specifieke winkels wanneer deze gebruikmaken van deze technologieën.¹⁴⁹

Met betrekking tot hybride werken bij het mkb is geen eenduidig positief of negatief effect van thuiswerken gevonden. De mate van thuiswerken verschilt sterk per organisatie en hangt af van het type werk dat gedaan werd. Daarnaast bleek er geen expliciete behoefte aan nieuwe vaardigheden te zijn om hybride werken mogelijk te maken.¹⁵⁰ Verder zijn er in drie projecten digitale middelen ingezet (filmpjes, online TV show, workshop) om jongeren te stimuleren maatschappelijk betrokken te zijn.¹⁵¹ Tot slot was er een project waarbij online ondersteuning aan achterstandsgezinnen met jonge kinderen werd geboden door middel van digitale prentenboeken. Dit werd door zowel vrijwilligers als gezinnen als erg positief ervaren.¹⁵⁴

3.3.2. Mentale gezondheidsondersteuning

Er zijn 23 mitigatieprojecten door ZonMw en NWO gefinancierd die betrekking hebben op mentale gezondheidsondersteuning, grotendeels vanuit het deelprogramma 'Mentale Vitaliteit van Werkenden'. De projecten richtten zich op studenten (4 projecten); ouderen (7), de gehele populatie (4), adolescenten (7) en andere doelgroepen (3). Sommige projecten richtten zich op meerdere doelgroepen. De projecten gaan onder andere over werkdruk, werkplezier en stress en anderzijds over het verbeteren van de mentale gezondheid door interventies.

Van de 23 projecten zijn er 9 met een eindverslag of publicaties. In deze projecten is o.a. (mentale gezondheids-) ondersteuning aan docenten op het voortgezet onderwijs aangeboden om de impact van COVID-19 op de mentale gezondheid en werklast tegen te gaan.¹⁵⁵ Ook zijn er modules aangeboden aan studenten om hen te helpen om te gaan met stress: de deelnemers die meededen waren

¹⁴⁵ Projectnummers: 10430132210019; 10430132210020

¹⁴⁶ Projectnummer: 10430042010027

¹⁴⁷ Projectnummer: 40521865078

¹⁴⁸ Projectnummer: 10430042010009

¹⁴⁹ Projectnummer: KIEM.K21.01.079

¹⁵⁰ Projectnummer: KIEM.K21.01.105

¹⁵¹ Projectnummer: 7430020562

¹⁵² Projectnummer: 7430030012

¹⁵³ Projectnummer: 7430020322

¹⁵⁴ Projectnummer: 10430042010047

¹⁵⁵ Projectnummer: 10430132220030

enthousiast, maar er waren minder deelnemers dan gehoopt.¹⁵⁶ Ook bij bedrijven zijn er mentale gezondheidsinterventies gedaan om werkdruk te verminderen¹⁵⁷ en stress te verlagen.¹⁵⁸

In het kader van beweging en mentale gezondheid was er een project waarin werknemers hun eigen 'nudges' creëerden om hun welzijn te verhogen gedurende de COVID-19 crisis. Hieruit bleek dat de zelfnudge interventie werkt, maar niet beter dan de kennisinterventie waarbij werd uitgelegd waarom bewegen goed is.¹⁵⁹ Ook was er een project rondom de Nationale Diabetes Challenge, waaruit voort kwam dat trainers extra alert moesten zijn op het sociaal welbevinden van de deelnemers als gevolg van de COVID-19 maatregelen.¹⁶⁰

Verder is er ook een Toolkit Ervaringsdeskundigheid gecreëerd¹⁶¹, die in praktijk wordt toegepast. Daarnaast was er een project om gevoelens van eenzaamheid onder jongeren met een beperking te verlichten. Deze interventie gaf structuur en heeft jongeren, hun ouders en docenten kunnen ondersteunen om beter om te gaan met de effecten van de maatregelen.¹⁶² Een soortgelijke interventie is er ook geweest voor jongeren die statushouder zijn.¹⁶³

3.3.3. Maatschappelijke betrokkenheid

In totaal zijn er 16 projecten door ZonMw en NWO gefinancierd die betrekking hebben op maatschappelijke betrokkenheid als mitigatie voor de sociaal-maatschappelijke effecten van de COVID-19 maatregelen. Dit zijn veelal projecten die voortkomen uit het programma 'Maatschappelijke Diensttijd', waarbij jongeren gestimuleerd werden om contact te leggen met of dingen te doen voor doelgroepen die extra last ondervonden door de COVID-19 maatregelen, bijvoorbeeld ouderen in zorginstellingen¹⁶⁴ en statushouders.¹⁶⁵

Er waren 11 projecten die ook resultaten hadden. Daar moet wel bij gezegd worden dat projecten uit het programma maatschappelijke diensttijd in de eindrapportages vaak niet rapporteren over onderzoeksresultaten, maar meer over het type activiteiten dat uit deze projecten zijn voortgekomen. Zo zijn er kaarten verstuurd, dichtbundels gemaakt, zang- en videoboodschappen gemaakt en mondkapjes genaaid.¹⁶⁶ Ook zijn er vriendschappen ontstaan tussen jongeren en statushouders¹⁶⁷ en zijn jongeren uitgedaagd om meer sociale contacten aan te gaan door middel van challenges.¹⁶⁸

3.3.4. Onderwijsinnovatie

NWO en ZonMw hebben 7 mitigatieprojecten gefinancierd die betrekking hebben op innovaties in het onderwijs, van deze projecten hebben er 3 resultaten. Van de 7 projecten hebben er 3 betrekking tot het voortgezet onderwijs, 2 over studenten aan de universiteit, 1 project over het primair onderwijs en 1 project richt zich op schoolleiders. Van de 3 projecten die betrekking hebben op het voortgezet onderwijs is er 1 project waar de relatie met COVID-19 maatregelen op basis van de beschikbare informatie beperkt lijkt. Dit gaat om een project waarin een educatief programma van een museum opnieuw is ontwikkeld in de vorm van een online programma in combinatie met een museumbezoek.¹⁶⁹

Van de projecten die eindverslagen of publicaties hebben, gaat er 1 over de impact van de Schoolleider Innovatie Ontwikkelbeurs (SIOF)¹⁷⁰, die net was toegekend voordat de COVID-19 pandemie begon. Uit het project blijkt dat de coronaperiode enorme invloed heeft gehad op scholen en veel van de

¹⁵⁶ Projectnummer: 10430042010042

¹⁵⁷ Projectnummer: 10430132220032

¹⁵⁸ Projectnummer: 10430132220031

¹⁵⁹ Projectnummer: 440.20.025

¹⁶⁰ Projectnummer: 10430042010039

¹⁶¹ Projectnummer: 10430042010045

¹⁶² Projectnummer: 7430020562

¹⁶³ Projectnummer: 7430012092

¹⁶⁴ Projectnummers: 7430020152; 7430020152; 7430020242; 7430030082

¹⁶⁵ Projectnummer: 7430012092

¹⁶⁶ Projectnummer: 7430020152

¹⁶⁷ Projectnummer: 7430012092

¹⁶⁸ Projectnummer: 7430020132

¹⁶⁹ Projectnummer: NWA.1397.21221.016

¹⁷⁰ Projectnummer: 40.5.21491.002

innovatieprojecten hierdoor grote vertragingen hebben opgelopen. In een ander project wordt gekeken naar de effecten van de subsidie die scholen in het primair onderwijs konden aanvragen bij het Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW) om leerachterstanden in te halen. Voor dit project is tot nu toe één publicatie beschikbaar, waaruit blijkt dat er sprake was van een achterstand 20% van het schooljaar.¹⁷¹ Andere resultaten over de effecten van de subsidie, de mitigatiemaatregel, zijn nog niet beschikbaar. In het laatste project met resultaten, gericht op jongeren met een beperking op het Voortgezet Speciaal onderwijs, zijn deze jongeren aangespoord om zich in te zetten voor hun omgeving, daarbij is structuur gecreëerd en ondersteuning aan de jongeren geboden en waardoor ook docenten zijn ontlast.¹⁷²

Projecten die nog geen eindverslag of publicaties hebben, gingen o.a. over meer verbinding tussen studenten creëren¹⁷³, het aanbieden van een nieuwe hybride minor als vervanging van een door de COVID-19 maatregelen vervallen internationale minor¹⁷⁴ en over de subsidieregeling van OCW om inhaal- en ondersteuningsprogramma's te organiseren in het voorgezet onderwijs.¹⁷⁵

3.3.5. E-health

Er zijn 7 projecten gefinancierd door ZonMw en NWO die betrekking hebben op mitigatie van de COVID-19 maatregelen door middel van e-health interventies. Vier van deze projecten waren gericht op e-Health interventies om mentale gezondheid te verbeteren van diverse groepen. De e-health interventies in deze projecten vinden voornamelijk plaats binnen de gezondheidssector, zowel in ziekenhuizen als in de gehandicapten- en buurtzorg. Ook is er een project waarbij e-health interventies in de educatiesector zijn toegepast. In totaal zijn er 5 projecten gevonden die op 9 oktober 2023 resultaten hadden.

De TU/e een e-health interventie ontwikkeld om medewerkers te ondersteunen op het gebied van mentale gezondheid.¹⁷⁶ Ook is een G-Moji app ontwikkeld voor jongeren om aan hun hulpverleners te communiceren hoe ze zich voelen, waardoor eenzaamheid door de COVID-19 maatregelen eerder opgemerkt kon worden.¹⁷⁷ Verder is er geëxperimenteerd met e-health in de vorm van beeldschermzorg en communicatieplatforms in de buurtzorg, om sociale isolatie door COVID-19 maatregelen tegen te gaan¹⁷⁸ en is een online catalogus gemaakt van beschikbare dagbestedingsactiviteiten voor mensen met een verstandelijke beperking die door de COVID-19 maatregelen niet naar de dagbesteding konden.¹⁷⁹

Projecten die zich niet op mentale gezondheid richtten, hebben o.a. gekeken naar het inzetten van een avatar van een doventolk in plaats van een menselijke doventolk om de communicatie tijdens de pandemie tussen zorgprofessionals en (dove) patiënten te verbeteren (de interventie werkte maar er waren beperkingen o.a. in de begrijpelijkheid van zinsconstructies¹⁸⁰). Daarnaast is een SAFE eHealth interventie ontwikkeld voor vrouwen die te maken hebben met huiselijk geweld waar ze informatie en ondersteuning kunnen vinden.¹⁸¹

Wanneer we kijken naar andere (internationale literatuur) met betrekking tot e-health toepassingen, wordt er logischerwijs veel gekeken naar de effecten van deze toepassingen op de zorg en op patiënten. Dit valt buiten de scope van deze inventarisatie, maar dit is wel in de inventarisatie van de zorgeffecten van COVID-19 maatregelen meegenomen. We hebben ook geen literatuur review kunnen vinden die gericht was op de sociaal maatschappelijke effecten van e-health interventies.

¹⁷¹ Projectnummer 40.5.20937.001

¹⁷² Projectnummer: 7430020562

¹⁷³ Projectnummer: 40.5.23865.487

¹⁷⁴ Projectnummer: 40521865318

¹⁷⁵ Projectnummer: 40.5.20937.002

¹⁷⁶ Projectnummer: 10430132220010

¹⁷⁷ Projectnummer: 10430042010012

¹⁷⁸ Projectnummer: 10430042010014

¹⁷⁹ Projectnummer: 10430042010036

¹⁸⁰ Projectnummer: 10430042010027

¹⁸¹ Projectnummer: 849200002

3.3.6. Financiële compensatie

Er zijn 3 mitigatieprojecten die betrekking hebben op financiële compensatie, 2 hiervan hebben betrekking op het ondernemers en 1 op het onderwijs. Eén van de projecten heeft betrekking op de TOZO-regeling die bedoeld was om kleine ondernemers te ondersteunen.¹⁸² Voor het project dat betrekking heeft op de TOZO zijn er geen publicaties gevonden, in het eindrapport wordt wel aangegeven dat de gemeente Utrecht de tussentijdse uitkomsten van het onderzoek heeft gebruikt om het beleid ten aanzien van kleine ondernemers die TOZO aanvragen te herzien.¹⁸³

Financiële compensatie als mitigatie van sociaal-maatschappelijke effecten komt dus relatief beperkt terug in de projecten die gefinancierd zijn door ZonMw en NWO. Enerzijds is dit interessant, gezien de omvangrijke steunpakketten die door de overheid beschikbaar zijn gesteld als mitigatie van de impact van de COVID-19 maatregelen. Tegelijkertijd is het, gezien de thematische focus van ZonMw op de zorgsector, niet overduidelijk de rol van ZonMw om zich op deze mitigatie maatregelen te richten.

In de bredere literatuur kwam **financiële compensatie** als mitigatiemaatregel maar in beperkte mate terug. Het onderwerp komt niet terug op de *lerenvandecoronacrisis* website¹⁸⁴, ook niet als we zoeken op specifieke ondersteuningsmaatregelen. Er waren ook geen systematische literatuur reviews of meta-analyses op dit onderwerp te vinden, dit komt waarschijnlijk ook omdat de steunpakketten per land verschillen en het daardoor lastig is om een systemische literatuur studie uit te voeren. Ook in de studie van het RIVM rondom de gezondheid economische aspecten van de Covidpandemie wordt hier niet op in gegaan.¹⁸⁵ Dit betekent niet dat er helemaal geen onderzoek is of wordt gedaan naar de financiële compensatiemaatregelen, alleen is het veelal geen wetenschappelijk onderzoek. Zo is er zeer recent een Kamerbrief van de Minister van Armoedebelid, Participatie en Pensioenen verstuurd rondom de (proces)evaluatie van de TOZO en de TONK¹⁸⁶ en worden deze en andere maatregelen nog geëvalueerd.¹⁸⁷ Ook zijn er evaluaties geweest van de COVID-19 inhaal- en ondersteuningsprogramma's¹⁸⁸ in het primair onderwijs; voortgezet onderwijs, mbo, en een evaluatie van de coronasteunmaatregelen voor de cultuursector.¹⁸⁹ Ook zijn er economische analyses uitgevoerd van de steunpakketten door het CPB.¹⁹⁰

¹⁸² Projectnummer: 10430042010046

¹⁸³ Projectnummer: 10430042010046

¹⁸⁴ <https://lerenvandecoronacrisis.nl>

¹⁸⁵ de Boer, P., et. al. (2023). Gezondheidseconomische aspecten van de Covidpandemie. RIVM. Te raadplegen via: <https://www.rivm.nl/publicaties/gezondheidseconomische-aspecten-van-covidpandemie>

¹⁸⁶ Kamerbrief reactie evaluatie Tozo en TONK, te raadplegen via:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2024/01/16/kamerbrief-conceptreactie-evaluatie-tozo-tonk>

¹⁸⁷ Kamerbrief reactie evaluatie Tozo en TONK, te raadplegen via:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2024/01/16/kamerbrief-conceptreactie-evaluatie-tozo-tonk>

¹⁸⁸ KBA Nijmegen (2022) Evaluatie van COVID-19 inhaal- en ondersteuningsprogramma's: mbo. Te raadplegen

via: https://www.nro.nl/sites/nro/files/media-files/eindrapport_evaluatie_covid_iop_mbo.pdf en

<https://www.nro.nl/nieuws/inhaalprogrammas-po-vo-en-mbo-hebben-bijgedragen-aan-verkleinen-achterstanden>

¹⁸⁹ SEO (2023) Evaluatie coronasteun cultuursector: een synthese studie. Te raadplegen via:

<https://www.seo.nl/publicaties/evaluatie-coronasteun-cultuursector/>

¹⁹⁰ CPB (2021) Economische analyse steunpakket 2020. Te raadplegen via:

<https://www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB-Notitie-Economische-analyse-steunpakket-2020.pdf>

3.4 Kennishiaten

Uit de voorgaande secties kwam al naar voren dat de spreiding van de projecten over de verschillende categorieën relatief beperkt is. Er zijn relatief veel doelgroepen, sectoren en effecten die niet, of slechts in enkele onderzoeken, onderzocht zijn in relatie tot typen COVID-19 maatregelen.

Het was binnen deze inventarisatie niet mogelijk om voor al deze cross-secties te onderzoeken of er ander onderzoek naar is gedaan, dat niet door ZonMw of NWO is gefinancierd. In plaats daarvan hebben we voor de maatregelen, sectoren, effecten en mitigatie enkele grotere hiaten geconstateerd, waarvoor we hebben getracht te herleiden of deze onderwerpen ook in de bredere literatuur minder vaak onderzocht zijn, om zo mogelijke aandachtspunten voor vervolgonderzoek te identificeren.

Persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen

Vanuit ZonMw en NWO zijn slechts 2 projecten gefinancierd die betrekking hebben op de sociaal-maatschappelijke effecten van persoonlijke hygiëne en beschermingsmaatregelen, rondom de naleving van de maatregelen¹⁹¹ en de rol die angst speelt in de naleving van deze maatregelen.¹⁹² Ook in de bredere literatuur is er relatief weinig onderzoek te vinden dat gedaan is naar de sociaal-maatschappelijke effecten van persoonlijke beschermingsmaatregelen.¹⁹³¹⁹⁴ Veel literatuur en onderzoeken met betrekking tot persoonlijke hygiëne en beschermingsmiddelen hebben betrekking op de epidemiologische effecten hiervan, en niet zozeer op de sociaal-maatschappelijke effecten.

Individuele studies die wel betrekking hebben op sociaal-maatschappelijke effecten van deze maatregelen, laten interessante onderwerpen zien op dit snijvlak, zoals de invloed van mondkapjes op taalverwerving bij kinderen¹⁹⁵¹⁹⁶, stigmatisering door het wel of niet dragen van mondkapjes¹⁹⁷ en de relatie tussen mondkapjes en sociale binding.¹⁹⁸ We denken hierom dat het de moeite waard is om meer onderzoeken in deze richting te subsidiëren.

Reisbeperkingen en grenscontroles

De gefinancierde projecten van ZonMw richten zich in beperkte mate op onderzoek naar de reisbeperkingen en grenscontroles. Ook in de bredere literatuur lijkt de maatregel weinig aandacht te krijgen. Analyses over de impact van reisbeperkingen tijdens de COVID-19 pandemie richten zich met name op de impact op nationaal niveau en de effecten van de lockdown. Er zijn, in de bredere literatuur, voor de maatregel 'reisbeperkingen en grenscontroles' geen literatuur reviews of meta-analyses gevonden.

Tegelijkertijd blijkt uit één van de projecten die ZonMw en NWO in deze categorie gefinancierd hebben, dat deze reisbeperkingen en grenscontroles wel degelijk sociaal-maatschappelijke effecten hebben gehad, bijvoorbeeld voor de (internationaal opererende) dienstensector.¹⁹⁹ Hierom is het de moeite waard om hier meer onderzoek naar te doen, waarbij wel de kanttekening geplaatst moet worden dat het onderzoeken van deze maatregelen ingewikkeld kan zijn gezien de huidige fase van de pandemie.

Informatieverstrekking en voorlichting vanuit de overheid voor specifieke doelgroepen

Er zijn door ZonMw en NWO 4 projecten gefinancierd rondom informatieverstrekking en voorlichting vanuit de overheid. De projecten die gefinancierd zijn, laten zien dat het diversifiëren en personaliseren

¹⁹¹ Projectnummer: 10430362210006

¹⁹² Projectnummer: 440.20.037

¹⁹³ Hanna, E., Martin, G., Campbell, A., Connolly, P., Fearon, K., & Markham, S. (2022). Experiences of face mask use during the COVID-19 pandemic: a qualitative study. *Sociology of Health & Illness*, 44(9), 1481-1499.

¹⁹⁴ Knowles, M. L., & Dean, K. K. (2023). Do face masks undermine social connection? *Social and Personality Psychology Compass*, 17(12), e12889.

¹⁹⁵ Feijoo S, Amadó A, Sidera F, Aguilar-Mediavilla E, Serrat E. Language acquisition in a post-pandemic context: the impact of measures against COVID-19 on early language development. *Front Psychol*. 2023 Jul 27;14:1205294. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1205294. PMID: 37575436; PMCID: PMC10413096.

¹⁹⁶ Charney SA, Camarata SM, Chern A. Potential Impact of the COVID-19 Pandemic on Communication and Language Skills in Children. *Otolaryngol Head Neck Surg*. 2021 Jul;165(1):1-2. doi: 10.1177/0194599820978247. Epub 2020 Dec 1. PMID: 33258739.

¹⁹⁷ Hanna, E., Martin, G., Campbell, A., Connolly, P., Fearon, K., & Markham, S. (2022). Experiences of face mask use during the COVID-19 pandemic: a qualitative study. *Sociology of Health & Illness*, 44(9), 1481-1499.

¹⁹⁸ Knowles, M. L., & Dean, K. K. (2023). Do face masks undermine social connection? *Social and Personality Psychology Compass*, 17(12), e12889.

¹⁹⁹ Projectnummer: RAAK.MKB14.027

van informatie en communicatie vanuit de overheid van belang is voor verschillende doelgroepen, iets wat ook onderschreven wordt door de bredere literatuur. Onderzoek naar overheidscommunicatie voor specifieke doelgroepen kan, op basis van de geïnventariseerde projecten, gezien worden als een kennishiaat waar in een vervolprogramma van ZonMw meer aandacht aan kan worden besteed.

Sectorale spreiding

De door ZonMw en NWO gefinancierde projecten zijn voornamelijk gericht op de zorg en educatiesector of op de samenleving als geheel. Ook zijn er een substantieel aantal projecten gefinancierd die betrekking hebben op het bedrijfsleven in de brede zin van het woord.

De culturele sector, een sector die hard geraakt is door de COVID-19 maatregelen²⁰⁰, komt in de gefinancierde projecten maar zeer beperkt voor. Ook uit de internationale literatuur blijkt dat er nog sprake is van kennishiaten rondom de sociaal-maatschappelijke effecten op deze sector, zeker met betrekking tot de langere termijn effecten van de maatregelen.²⁰¹ In Nederland is er wel een evaluatie gedaan van de coronasteun voor de cultuursector, maar onderzoek over de effecten van de COVID-19 maatregelen zelf hebben we niet kunnen vinden.

Voor de sportsector in Nederland lijkt er daarentegen in mindere mate sprake te zijn van grote kennishiaten, voornamelijk door de monitoringsstudies die zijn uitgebracht door het Mulier instituut, die naar veel aspecten van de sector kijken. In de internationale literatuur konden geen literatuur reviews gevonden worden met betrekking tot de effecten op de sportsector.

Ook voor andere sectoren liggen er mogelijk nog kansen voor meer of aanvullend onderzoek. Binnen de tijdslijn en het budget van dit onderzoek was het echter niet mogelijk om voor elke sector te onderzoeken in hoeverre deze al afgedekt zijn in de (inter-)nationale literatuur. In overleg met ZonMw hebben we ons daarom gericht op de sectoren die al wel (maar in beperkte mate) in de inventarisatie naar voren kwamen.

Veiligheid

Effecten met betrekking tot veiligheid hebben beperkte aandacht gekregen in de projecten binnen deze inventarisatie. Dat dit een relevant effect om te onderzoeken is, blijkt uit studies waarin gekeken wordt naar de effecten van de maatregelen op huiselijk geweld, misbruik en verwaarlozing.²⁰² Dit onderwerp krijgt ook in de bredere literatuur relatief beperkt aandacht. Onderzoek naar veiligheidseffecten als gevolg van de COVID-19 maatregelen kan, op basis van de geïnventariseerde projecten, gezien worden als een kennishiaat waar in een vervolprogramma van ZonMw meer aandacht aan kan worden besteed. Specifiek met betrekking tot de invloed van de maatregelen op huiselijk geweld in Nederland, waar op dit moment in de literatuur nog geen consensus over is.

²⁰⁰ <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/diversen/2021/de-regionale-economie-2020/5-conclusies>

²⁰¹ Khlystova, O., Kalyuzhnova, Y., & Belitski, M. (2022). The impact of the COVID-19 pandemic on the creative industries: A literature review and future research agenda. *Journal of Business Research*, 139, 1192–1210. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.09.062>

²⁰² Whiteman, P. J., Macias-Konstantopoulos, W., Relan, P., Knopov, A., Ranney, M. L., & Riviello, R. (2023). Violence and Abuse: A pandemic within a pandemic. *Western Journal of Emergency Medicine*, 24(4). <https://doi.org/10.5811/westjem.58405>

4 Conclusies en overwegingen

4.1 Conclusies en overwegingen bij kennishiaten

Er zit veel diversiteit in de projecten die door ZonMw en NWO gehonoreerd zijn, van camerabrillen in het ziekenhuis om geneeskunde studenten mee te kunnen laten kijken met patiëntcontact²⁰³ tot mentale gezondheidsondersteuning voor de politie²⁰⁴. Deze rijkheid komt ook voort uit het feit dat de projecten zijn uitgevoerd in het kader van diverse programma's binnen ZonMw en NWO, die niet specifiek gericht waren op de effecten van de COVID-19 maatregelen.

Tegelijkertijd maakt dit het complex om specifieke kennishiaten te vinden. Zeker ook omdat sociaal-maatschappelijke effecten een hele brede categorie is, waar alle niet-epidemiologische en zorg effecten van de ingrijpende COVID-19 maatregelen onder kunnen vallen. Ook zijn er relatief veel projecten die geen betrekking hebben op specifieke COVID-19 maatregelen of op specifieke doelgroepen. Binnen deze categorieën is de diversiteit van projecten zo hoog dat er over veel onderwerpen, doelgroepen en effecten weliswaar onderzoek wordt gedaan, zonder dat deze onderzoeken bij elkaar aansluiten of op elkaar doorbouwen.

4.2 Overwegingen bij vervolgonderzoek

De projecten die in deze inventarisatie zijn meegenomen, zijn projecten die afkomstig zijn uit verschillende programma's binnen ZonMw en NWO. Deze programma's waren niet specifiek gericht op de effecten van maatregelen en dat is terug te zien in de data. Wel hebben de projecten raakvlakken met COVID-19 maatregelen. Zo is er in veel gevallen onderzoek gedaan naar de context van de coronapandemie en de maatregelen die daarbinnen genomen zijn, maar de projecten en resultaten zijn in veel gevallen niet gericht op de effecten van (specifieke) maatregelen.

We raden ZonMw aan om in het vervolgprogramma concrete richting te geven aan de subsidieaanvragers over het soort effecten, doelgroepen, sectoren en maatregelen waar ZonMw in geïnteresseerd is. Uit deze inventarisatie hebben we namelijk gezien dat de projecten erg divers zijn. Zonder sterke sturing kan dat ook in een eventueel vervolgprogramma gebeuren. De individuele onderzoeksprojecten kunnen dan nog steeds van grote toegevoegde waarde zijn, maar de cumulatieve waarde zal beperkt zijn. Door concrete richting te geven zou ZonMw de cumulatieve waarde van de onderzoeken beter kunnen faciliteren.

Daarbij adviseren we om de rapportagestructuren van de eindrapporten, aanvragen en tussenrapportages ook dusdanig in te richten, dat er relatief eenvoudig kan worden afgeleid op welke doelgroepen, sectoren en maatregelen een project betrekking heeft. Op dit moment is het erg afhankelijk van de formuleringen die gebruikt worden in een aanvraag of te herleiden is naar welke aspecten van maatregelen er gekeken wordt, welke doelgroepen er onderzocht worden en op welke sectoren de projecten betrekking hebben. Door hiervoor enkele specifieke vragen toe te voegen, wordt het voor ZonMw makkelijker om gedurende het programma inzicht te houden in wat voor soort projecten gefinancierd zijn en op welke programmalijnen er mogelijk nog sprake is van kennishiaten.

²⁰³ Projectnummer: 40521865078

²⁰⁴ Projectnummer: 10430132210020

5 Literatuurlijst

Ahmed, F., Ahmed, N., Pissarides, C., & Stiglitz, J. E. (2020). Why inequality could spread COVID-19. *The Lancet Public Health*, 5(5), e240. [https://doi.org/10.1016/s2468-2667\(20\)30085-2](https://doi.org/10.1016/s2468-2667(20)30085-2)

Altweck, L., Freund, J., Hahm, S., Schmidt, S., & Tomczyk, S. (2024). Collective loneliness: The impact of the social network on loneliness and depression during the coronavirus pandemic in older Europeans. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 39(1), e6045. Te raadplegen via: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdfdirect/10.1002/gps.6045>

Batteux, E., Mills, F., Jones, L. F., Symons, C., & Weston, D. (2022). The Effectiveness of Interventions for Increasing COVID-19 Vaccine Uptake: A Systematic Review. *Vaccines*, 10(3), 386. <https://doi.org/10.3390/vaccines10030386>

Bekkers, A., & Verver, S. (2023). Effectiviteit van maatregelen tijdens een pandemie: Addendum bij Vervolgprogramma COVID-19. ZonMw.

Belitski, M., Guenther, C., Kritikos, A. S., & Thurik, R. (2021). Economic effects of the COVID-19 pandemic on entrepreneurship and small businesses. *Small Business Economics*, 58(2), 593–609. <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00544-y>

Benita, F., Rebollar-Ruelas, L., & Alfaro, É. D. G. (2022). What have we learned about socioeconomic inequalities in the spread of COVID-19? A systematic review. *Sustainable Cities and Society*, 86, 104158. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2022.104158>

Blauw (22) Publiekscommunicatie over COVID-19 in de toekomst. Te raadplegen via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/02/18/publiekscommunicatie-over-covid-in-de-toekomst>

Charney, S. A., Camarata, S. M., & Chern, A. (2021). Potential Impact of the COVID-19 Pandemic on Communication and Language Skills in Children. *Otolaryngol Head Neck Surg*, 165(1), 1-2. doi: 10.1177/0194599820978247. Epub 2020 Dec 1. PMID: 33258739.

de Boer, et al. (2023). Gezondheidseconomische aspecten van de Covidpandemie. Te raadplegen via: <https://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/2023-0318.pdf>

de Ruiter, A., Niemeijer, A., Dronkers, P., Leget, C., & Dekking, S. (2023). COVID-19 as a Crisis of Confinement: What We Can Learn from the Lived Experiences of People with Intellectual Disabilities in Care Institutions. *Space and Culture*, 12063312231159232.

de Vries, D., Pols, J., M'charek, A., & van Weert, J. (2022). The impact of physical distancing on socially vulnerable people needing care during the COVID-19 pandemic in the Netherlands. *International Journal of Care and Caring*, 6(1-2), 123-140.

Feijoo, S., Amadó, A., Sidera, F., Aguilar-Mediavilla, E., Serrat, E. (2023). Language acquisition in a post-pandemic context: the impact of measures against COVID-19 on early language development. *Front Psychol*, 14, 1205294. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1205294. PMID: 37575436; PMCID: PMC10413096.

Gijzen, M., Shields-Zeeman, L., Kleinjan, M., Kroon, H., van der Roest, H., Bolier, L., et al. (2020). The bittersweet effects of COVID-19 on mental health: Results of an online survey among a sample of the Dutch population five weeks after relaxation of lockdown restrictions. *Int J Environ Res Public Health*, 17.

Grix, J., Brannagan, P. M., Grimes, H., & Neville, R. D. (2020). The impact of Covid-19 on sport. *International Journal of Sport Policy and Politics*, 13(1), 1–12. <https://doi.org/10.1080/19406940.2020.1851285>

Haelermans, C., Jacobs, M., Van Der Velden, R., Van Vugt, L., & Van Wetten, S. (2022). Inequality in the effects of primary school closures due to the COVID-19 pandemic: evidence from the Netherlands. *AEA papers and proceedings*, 112, 303–307. <https://doi.org/10.1257/pandp.20221107>

Hamersma, M., De Haas, M., Faber, R. (2020). Thuiswerken en de coronacrisis. Een overzicht van studies naar de omvang, beleving en toekomstverwachting van thuiswerken in coronatijd. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid.

Hanna, E., Martin, G., Campbell, A., Connolly, P., Fearon, K., & Markham, S. (2022). Experiences of face mask use during the COVID-19 pandemic: a qualitative study. *Sociology of Health & Illness*, 44(9), 1481-1499.

Hassan, M. M., Mirza, T., & Hussain, M. W. (2020). A critical review by teachers on the Online Teaching-Learning during the COVID-19. *International journal of education and management engineering*, 10(6), 17–27. <https://doi.org/10.5815/ijeme.2020.05.03>

Het coronatoegangsbewijs & vertrouwen in de overheid. (z.d.). RIVM. <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/coronatoegangsbewijs-vertrouwen-in-overheid>

Hyland-Wood, B., Gardner, J., Leask, J., & Ecker, U. K. (2021). Toward effective government communication strategies in the era of COVID-19. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1).

Kamerbrief reactie evaluatie Tozo en TONK, te raadplegen via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2024/01/16/kamerbrief-conceptreactie-evaluatie-tozo-tonk>

KBA Nijmegen (2022) Evaluatie van COVID-19 inhaal- en ondersteuningsprogramma's: mbo. Te raadplegen via: https://www.nro.nl/sites/nro/files/media-files/eindrapport_evaluatie_covid_iop_mbo.pdf en <https://www.nro.nl/nieuws/inhaalprogrammas-po-vo-en-mbo-hebben-bijgedragen-aan-verkleinen-achterstanden>

Keshkar, S., & Karegar, G. A. (2022). Effect of the COVID-19 pandemic on the sports industry. *COVID-19 and the Sustainable Development Goals*, 123–157. <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-91307-2.00004-3>

Knowles, M. L., & Dean, K. K. (2023). Do face masks undermine social connection? *Social and Personality Psychology Compass*, 17(12), e12889.

Kourti, A., Stavridou, A., Panagouli, E., Παλτοπούλου, Θ., Spiliopoulou, C., Τσολιά, Μ., Sergentanis, T. N., & Τσίτσικα, Α. (2021). Domestic Violence During the COVID-19 Pandemic: A Systematic review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(2), 719–745. <https://doi.org/10.1177/15248380211038690>

Liñán, F., & Jaén, I. (2022). The Covid-19 pandemic and entrepreneurship: some reflections. *International Journal of Emerging Markets*, 17(5), 1165-1174.

Liu, J., Ouyang, N., Mizrahi, A., & Kornides, M. L. (2024). Social Distancing in the COVID-19 Pandemic: Associated Factors, Health Outcomes, and Implications. *Family & Community Health*, 47(1), 80-94.

Luijten, M. A. J., Van Muilekom, M. M., Teela, L., Polderman, T. J. C., Terwee, C. B., Zijlmans, J., Klaufus, L., Popma, A., Oostrom, K. J., Van Oers, H. A., & Haverman, L. (2021). The impact of lockdown during the COVID-19 pandemic on mental and social health of children and adolescents. *Quality of Life Research*, 30(10), 2795–2804. <https://doi.org/10.1007/s11136-021-02861-x>

Mackey, K., Ayers, C., Kondo, K., Saha, S., Advani, S., Young, S., Spencer, H. C., Rusek, M., Anderson, J., Veazie, S., Smith, M., & Kansagara, D. (2021). Racial and ethnic disparities in COVID-19–Related infections, hospitalizations, and deaths. *Annals of Internal Medicine*, 174(3), 362–373. <https://doi.org/10.7326/m20-6306>

Michaels, D., & Wagner, G. R. (2020). Occupational Safety and Health Administration (OSHA) and

worker safety during the COVID-19 pandemic. *JAMA*, 324(14), 1389. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.16343>

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2021, 28 oktober). Leervertragingen en zorgen over welzijn door corona. Nieuwsbericht | Rijksoverheid.nl. <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/10/28/leervertragingen-en-zorgen-over-welzijn-door-corona>

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2022, 23 maart). Evaluatie CoronaCheck - de digitale ondersteuning van het coronatoegangsbewijs. Rapport | Rijksoverheid.nl. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/12/07/evaluatie-coronacheck-de-digitale-ondersteuning-van-het-coronatoegangsbewijs>

Monitor Sport en corona V – Mulier Instituut. (n.d.). Mulier Instituut. <https://www.mulierinstituut.nl/publicaties/27079/monitor-sport-en-corona-v/>

Mertens, G., Lodder, P., Smeets, T., & Duijndam, S. (2023). Fear of COVID-19: Data of a large longitudinal survey conducted between March 2020 and June 2021. *Data in Brief*, 48, 109177.

NU.nl. (2022, 11 februari). Verzet tegen coronapas groeit, maar is Nederland klaar voor versoepeling? NU.nl. <https://www.nu.nl/coronavirus/6182640/verzet-tegen-coronapas-groeit-maar-is-nederland-klaar-voor-versoepeling.html>

NWO. (z.d.). Corona: Fast-track data. Geraadpleegd op 30 januari 2024, van <https://www.nwo.nl/onderzoeksprogrammas/corona-fast-track-data>

NWO. (z.d.). COVID-19: Second wave. Geraadpleegd op 30 januari 2024, van <https://www.nwo.nl/onderzoeksprogrammas/covid-19-second-wave>

Oude Hengel, K., Hooftman, W., Van der Feltz, S., Zoomer, T., & In der Maur, M. (2021). De impact van de covid-19 pandemie op werknemers. Een jaar in de crisis. Leiden: TNO.

PubMed. (n.d.). PubMed. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/>

Rathnayaka, I.W., Khanam, R., & Rahman, M.M. (2023). "The economics of COVID-19: a systematic literature review", *Journal of Economic Studies*, Vol. 50 No. 1, pp. 49-72. <https://doi.org/10.1108/JES-05-2022-0257>

Richards, F., et al. (2022). Economic burden of COVID-19: a systematic review. *ClinicoEconomics and Outcomes Research*, 293-307. Te raadplegen via: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.2147/CEOR.S338225>

Robinson, E., Sutin, A. R., Daly, M., & Jones, A. (2022). A systematic review and meta-analysis of longitudinal cohort studies comparing mental health before versus during the COVID-19 pandemic in 2020. *Journal of Affective Disorders*, 296, 567–576. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.09.098>

Rapportages 10, 13, 14 en 16, te raadplegen via <https://www.rivm.nl/corona/onderzoeken/preventie-zorg-maatschappij>

Sahu, P. K. (2020). Closure of Universities due to coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Impact on education and mental health of students and academic staff. *Cureus*. <https://doi.org/10.7759/cureus.7541>

Scopus preview - Scopus - Welcome to Scopus. (n.d.). <https://www.scopus.com/search/form.uri?display=basic&zone=header&origin=searchbasic#basic>

SEO (2023) Evaluatie coronasteun cultuursector: een synthesestudie. Te raadplegen via: <https://www.seo.nl/wp-content/uploads/2023/06/2023-48-Evaluatie-coronasteun-cultuursector-definitief.pdf>

Splinter, B., Saadah, N. H., Chavannes, N. H., Jong, J. C. K., & Aardoom, J. J. (2022). Optimizing the acceptability, adherence, and inclusiveness of the COVID Radar Surveillance App: qualitative study using focus groups, thematic content analysis, and usability testing. *JMIR formative research*, 6(9), e36003. <https://doi.org/10.2196/36003>

Stuij, M., & Elling, A. (2022). Veranderingen in en betekenissen van sport en bewegen net na de lockdown, factsheet 2022/23. Utrecht: Mulier Instituut.

Tully, M. A., McMaw, L., Adlakha, D., Blair, N., McAneney, J., McAneney, H., Carmichael, C., Cunningham, C., Armstrong, N. C., & Smith, L. (2021). The Effect of different COVID-19 public health restrictions on mobility: A Systematic review. *PLOS ONE*, 16(12), e0260919. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0260919>

Van den Boom, W., et al. (2023). General Mental Health, Loneliness, and Life Satisfaction in the Context of COVID-19 Policies: A 2-Year Cohort Study in the Netherlands, April 2020–January 2022. *Public Health Reports*, 138(5), 812-821. Te raadplegen via: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10323514/>

Van den Dool, R. (2020). Sport en bewegen in tijden van covid-19. Utrecht: Mulier Instituut.

Van den Dijk, W., Saadah, N. H., Numans, M. E., Aardoom, J. J., Bonten, T., Brandjes, M., Brust, M., Cessie, S. L., Chavannes, N. H., Middelburg, R. A., Rosendaal, F. R., Visser, L. G., & Jong, J. K. (2021). COVID RADAR App: Description and validation of population surveillance of symptoms and behavior in relation to COVID-19. *PLOS ONE*, 16(6), e0253566. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0253566>

Van Dijk, W., Saadah, N. H., Numans, M. E., & Jong, J. C. K. (2022). Binnensporten tijdens de COVID-19-pandemie: analyse met behulp van data uit de COVID RADAR app. *Tijdschrift Voor Gezondheidswetenschappen*, 100(3), 92–97. <https://doi.org/10.1007/s12508-022-00351-0>

Van Tilburg, T. G., Steinmetz, S., Stolte, E., Van der Roest, H., & de Vries, D. H. (2021). Loneliness and mental health during the COVID-19 pandemic: A study among Dutch older adults. *The Journals of Gerontology: Series B*, 76(7), e249-e255.

Vargo, D., Zhu, L., Benwell, B., & Yan, Z. (2020). Digital Technology Use during COVID-19 Pandemic: A rapid review. *Human behavior and emerging technologies*, 3(1), 13–24. <https://doi.org/10.1002/hbe2.242>

ZonMw. (2021). Vervolgprogramma COVID-19: een BASIS-structuur en programmering.

Bijlage A Overzicht projecten meegenomen in deze analyse

Projectnummer	Titel	Organisatie	Indeling	Mitigatie (M)/ Effecten (E)	Resultaten
10430362210005	Voorkomen van verspreiding van infectieziekten: Een Serious Game (oude titel: Besmetting en verspreiding van COVID-19 voorkomen: een serious game voor mensen met lage gezondheidsvaardigheden)	Verwey-Jonker	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk	E	Nee
10430362210006	Ontwikkelen en testen van gedragsinterventies om besmetting en verspreiding van COVID-19 tegen te gaan	Universiteit van Amsterdam	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk	E	Nee
10430212120013	Integraal Gezondheidsonderzoek bij Rampen – COVID-19 Fase 2	GGD Regio Utrecht	Indirect - sociaal/maatschappelijk	E	Nee
RAAK.MKB14.015	"Ga hybride!"	-	Indirect - sociaal/maatschappelijk	E	Nee
RAAK.MKB14.021	Duurzame off/online werkende principes voor de creatieve industrie om publiek te verbinden aan een hoogwaardig cultureel aanbod na de corona reset, middels livecasting, (e-)publicaties en levende archieven"	Hogeschool Windesheim	Indirect - sociaal/maatschappelijk	E	Nee
10430252210005	Lijn 2: Lifestyle and excess mortality during the COVID-19 pandemic	SEO	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252210006	Lijn 2: The Effect of Delayed Cancer Screening on Stage Shift and Increased Mortality during the Coronapandemic in The Netherlands	LUMC	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252210007	Lijn 2: Excess mortality during the Covid-19 epidemic: vulnerable groups and long-term effects	Vrije Universiteit	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252210009	Lijn 2: Who counts depends on who is counted: an investigation into excess mortality among people with intellectual disabilities in 2020-2021	Radboudumc	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252210010	Lijn 2: Individual and environmental determinants of differences in excess mortality between neighbourhoods in Amsterdam during the COVID-19 pandemic	GGD Amsterdam	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252210011	Lijn 2: Excess mortality during the COVID-19 pandemic in the Netherlands: associations with people's medical history and sociodemographic characteristics	Nivel	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252220002	Lijn 3: Excess mortality during the COVID-19 pandemic in the Netherlands in vaccinated and non-vaccinated individuals in the context of medical history, frailty and sociodemographic factors	Nivel	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252220004	Lijn 3: PREPPING for pandemics (PROviding insights in Excess mortality among PoPulation subGroups for pandemics)	Amsterdam health and technology institute (ahti)	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252220008	Lijn 3: The effect of socio-economic characteristics, vaccination information and geographical location on excess mortality from specific causes during the COVID-19 pandemic in the Netherlands	Universiteit van Amsterdam	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252220010	Lijn 3: COVID-19 vaccination and (short-term) mortality – a self-controlled case series study	UMC Utrecht	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252220011	Lijn 3: DECIM: Investigating the drivers of excess mortality during the Covid-19 pandemic in the Netherlands, an integrated dynamic model to assess the impact of vaccination and infection	LUMC	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252220014	Lijn 3: The impact of vaccination on inequalities in years of life lost due to Covid-19	Erasmus Universiteit	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430252220015	Lijn 3: Delayed Acute Care and Excess Mortality: Effects of Deferred Diagnoses and Treatment among Patients with Hypertension and Heart Disease	Amsterdam UMC	Direct & Indirect - sociaal/maatschappelijk & zorg	E	Nee
10430132220010	The bright side of work: Increasing work engagement of TU/e employees with top-down and bottom-up interventions	TU Eindhoven	Indirect - sociaal/maatschappelijk	M	Nee
10430212230002	Onderzoek naar veerkracht en gezondheid van adolescenten tijdens COVID-19: Project EMPOWER (Elevating Mental and Physical Overall Well-being and Enlarging Resilience)	Erasmus University Rotterdam	Indirect - sociaal/maatschappelijk	M	Nee
10430132210021	Vitaal, veerkrachtig en vol energie hybride werken	A&O-fonds Provincies	Indirect - sociaal/maatschappelijk	M	Nee
10430132210025	Vouchers 'Mentale vitaliteit van bibliotheekmedewerkers'	Stichting BibliotheekWerk	Indirect - sociaal/maatschappelijk	M	Nee

405.22945.055	De weerslag van de coronapandemie op docentenwelzijn in het hoger onderwijs	Hogeschool van Amsterdam Faculteit Business en Economie - Locatie Wibauthuis	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
405.20937.002	Effecten van inhaal- en ondersteuningsprogramma's in het VO	Vrije Universiteit Amsterdam Faculteit der Gedrags- en Bewegingswetenschappen Pedagogiek Onderwijs pedagogiek	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
RAAK.MKB14.02 7	Digitalisering en Internationaal Relatiemanagement voor het Dienstverlenend MKB	Hogeschool Rotterdam - Rotterdam University of Applied Sciences	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
10430132210018	Werken aan je vitaliteit	De Zeeuwse Loopbaancoach	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
10430132210020	Nederlandse Politiebond; vitale politiemensen (doelgroep; werkenden in het algemeen)	Nederlandse Politiebond	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
10430132210019	Nederlandse Politiebond Vitale politiemensen thuis hybride werkenden	Nederlandse Politiebond	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
10430132210023	Versterken mentale vitaliteit zelfstandigen (algemeen werkenden)	Het Ondernemerscollectief	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
10430132210024	Versterken mentale vitaliteit zelfstandigen (hybride/thuiswerken)	Het Ondernemerscollectief	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
405.22957.005	Succesvolle maatregelen voor een soepele in- en doorstroom van studenten	CAOP - Centre for Labour Relations in the public sector	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
405.22957.008	Interventies ter bevordering van emotioneel, psychologisch en sociaal welbevinden: wat werkt voor wie?	Saxion Hogeschool Kenniscentrum Onderwijsinnovatie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
405.22957.009	Sociale binding en mentaal welzijn na de pandemie: werkzame elementen in NPO-aanpakken in het mbo en hoger onderwijs	Saxion Hogeschool Academie Pedagogiek en Onderwijs	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
405.23865.462	Kom in beweging voor studentenwelzijn	-	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
7430020132	Diversity Skills Zoom-in!	New Rootz	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
10430042010045	Online inzetten van ervaringsdeskundigheid bij huiselijk geweld	Christelijke Hogeschool Windesheim	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	M	Ja
10430042010039	Kwetsbare personen in beweging: aanpassing van het beweegaanbod aan het 'nieuwe normaal'	Mulier Instituut	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10430042010040	Het COFIT-20 project: het stimuleren van lichamelijke activiteit middels online livestream groepslessen voor mensen met een ernstige psychische aandoening tijdens COVID-19	Universitair Medisch Centrum Utrecht	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
405.23865.487	Voel je verbonden! Integratie van dialoog als onderwijsmethodiek binnen het hoger onderwijs voor beter studentenwelzijn	Saxion Hogeschool Academie Pedagogiek en Onderwijs	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
405.21865.063	Een lastig onderwerp in een nieuwe onderwijsvorm: Podcasts over farmacologie	Universiteit Leiden Faculteit der Geesteswetenschappen Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS) African Studies Centre Leiden	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
405.21865.318	Global Health Onderwijs en Internationale Stages ten tijde van een Pandemie: een levensechte ervaring met virtuele mobiliteit	Saxion Hogeschool International Office	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
NWA.1397.21221 .016	Mentale gezondheid voor jongeren: Bovenkamer 2.0	Museum van de Geest Haarlem	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
NWA.1433.20.00 2	Navigating the cross-contextual media landscape: Children's and adolescent's digital media use, development and (in)equality	Universiteit Utrecht Faculteit Sociale Wetenschappen Departement Educatie & Pedagogiek Educatie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
VI.Vidi.201.079	Heterogeneity in extreme risks in high dimensions	Vrije Universiteit Amsterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
10430362220008	Model Predictive Pandemic Control	Eindhoven University of Technology	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430212230003	Mentale gezondheid in zorg en welzijn op de werkvloer	Zwconnect	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
23020024	Waarom overlijden jongemannen in Nederland door zelfdoding? Een onderzoek naar oorzaken in de levensloop en uitdagingen van de moderne samenleving, in het bijzonder gedurende de coronapandemie.	Hogeschool Windesheim	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.007	The Corona outbreak and the school shutdown. The effects of homeschooling on social inequality in education.	Erasmus MC Sophia Kinderziekenhuis Kinder- en Jeugdpsychiatrie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Nee
10430252210013	Lijn 2: Healthcare avoidance and excess mortality during the COVID-19 pandemic in the Netherlands: a population-based cohort study	Erasmus MC	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Nee
10430252220001	Lijn 3: Who counts depends on who is counted-II: COVID-19 test and vaccination statuses in relation to excess mortality in 2020/2021 among people with intellectual disabilities	Radboudumc	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Nee

10430252220003	Lijn 3: Excess mortality during and after the Covid-19 epidemic: a closer look at vulnerable groups	Leids Universitair Medisch Centrum	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Nee
10430092010002	Doorontwikkeling Dashboard Sociale Impact Corona	Verwey-Jonker Instituut	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430092010003	Sociale Impact in tijden van Corona. Doorontwikkeling van het thema Sociale Cohesie t.b.v. het Dashboard Sociale Impact Corona	Erasmus Universiteit Rotterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430212230004	Mentale gezondheid in zorg en welzijn bij thuiswerkenden	Zwconnect	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010049	Actie onderzoek naar sekswork in Regio Hart van Brabant ten tijde van corona	Verwey-Jonker Instituut	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010014	De wijk en zorg opnieuw in verbinding	Louis Bolk Instituut	Indirect - zorg	M	Nee
10150062010007	Social Impact of Physical Distancing on Vulnerable Populations during COVID-19	UVA	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430022010002	Ethnicity and COVID-19: epidemiology and control measures	Amsterdam UMC	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430022010007	Impact van COVID-19 op kinderen en jongeren met autisme spectrum stoornis (ASS) en hun gezin	Erasmus Universiteit Rotterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430022010010	Gevolgen van restrictieve maatregelen door COVID-19 uitbraak op eenzaamheid en sociale behoeften van bewoners, naasten en vrijwilligers in verpleeghuizen	Tilburg University	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430022010012	Naar een populatiegerichte aanpak van preventie, zorg en ondersteuning door het identificeren van kwetsbare groepen als gevolg van de COVID-19 pandemie en de bestrijdingsmaatregelen	GGD Regio Utrecht	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430032010001	ACTE – Afbouwscenario's COVID-19 maatregelen: Transport- en economische effecten	Technische Universiteit Delft	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010005	Een(zorg)ethische analyse van de COVID-19 beleidskeuzes	Universiteit voor Humanistiek	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430032010007	Stay home, stay safe? Onderzoek naar omvang, aard en ernst van huiselijk geweld ten tijde van de Corona-crisis	Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010009	Sociale relaties en mentaal welbevinden bij jongeren vóór en tijdens de coronacrisis: Longitudinale en momentane voorspellers van veerkracht	Radboud Universiteit Nijmegen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010009	Sociale relaties en mentaal welbevinden bij jongeren vóór en tijdens de coronacrisis: Longitudinale en momentane voorspellers van veerkracht	Radboud Universiteit Nijmegen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010011	Mobility- and behavior-based early-warning system after the first wave of COVID-19	Technische Universiteit Eindhoven	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010017	Corona-maatregelen: 'double jeopardy' voor leesprestaties van doelgroepopleerlingen in het primair onderwijs?	Expertisecentrum nederlands	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010026	EXCEPTIUS Exceptional powers in time of Sars-CoV-2 crisis	Niet vermeld	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010031	Migranten in de frontlinie. De effecten van COVID-19 maatregelen op arbeidsmigranten werkzaam in cruciale sectoren	Radboud Universiteit Nijmegen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010034	De maatschappelijke impact van COVID-19	Erasmus Universiteit Rotterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010002	Het detecteren van (corona-gerelateerde) problemen bij de hulpverleners van 113 Zelfmoordpreventie vóór en ná de uitbraak van de coronapandemie in Nederland middels state-of-the-art Natural Language Processing (NLP)	113 Zelfmoordpreventie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430042010007	Invloed van grote (hardloop)evenementen op de besmettingsgraad van COVID-19.	Radboudumc	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010008	The impact and consequences of the restrictive measures following the COVID-19 outbreak for fertility patients and	Amsterdam UMC, locatie VUmc	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010015	Optimalisatie van patiëntstromen en afspraken schema's op de anderhalve meter poli kliniek.	Universiteit Twente	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010027	Communicatie tussen zorgmedewerkers en dove patiënten in tijden van COVID-19	Universiteit van Amsterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10430042010032	Leidt de corona crisis tot een slechtere werkrelatie tussen behandelaren en kwetsbare gezinnen?	Psychotherapeutisch Centrum De Viersprong	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010034	Maatschappelijke coalities in Coronatijd: van spontaan initiatief tot duurzaam samenwerkingsverband	Erasmus Universiteit Rotterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja

10430042010043	Toepasbaarheid van het POST-IC-dagboek; een digitaal communicatiemiddel rond opname op de intensive care	Erasmus MC	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	M	Ja
10430202110002	Gezondheidsonderzoek bij Rampen COVID-19	ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430252210004	Lijn 2: Providing context to excess mortality through changes in healthcare use during the COVID-19 pandemic	Stichting Amsterdam Health and Technology Institute	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
405.20937.001	Evaluatie van Covid19 inhaal- en ondersteuningsprogramma's in het PO en VVE	Vrije Universiteit Amsterdam Faculteit der Gedrags- en Bewegingswetenschappen Pedagogiek Onderwijs pedagogiek	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
440.20.003	Acquiring, Comprehending, and Using Information Related to COVID-19	Rijksuniversiteit Groningen Aletta Jacobs School of Public Health	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.006	How do adolescents cope with the Corona-crisis: a smartphone study	Tilburg University Tilburg School of Social and Behavioral Sciences Sociologie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.009	The impact of COVID-19 on mental health in persons with and without psychiatric disorders: extension of ongoing large-scale cohort studies	Amsterdam UMC - Locatie VUmc Psychiatrie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.013	Parenting in the time of COVID-19	Radboud Universiteit Nijmegen Faculteit der Sociale Wetenschappen Behavioural Science Institute - BSI	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.019	Managing Corona. An ethnographic study of crisis decision-making	Universiteit van Amsterdam Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen Sociale Psychologie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.022	Before the beginning: exposure to Covid-19 related stress in the preconception period and its importance for future pregnancy health.	Vrije Universiteit Amsterdam Faculteit der Gedrags- en Bewegingswetenschappen Psychologie Biologische Psychologie	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.032	Where's the way out? An Open Science approach to Coronavirus exit strategies.	-	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.033	Compliance with COVID-19 Mitigation Measures	Universiteit van Amsterdam Faculteit der Rechtsgeleerdheid	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.034	Child, Conflict & Crisis: a comparative study across the globe on the impact of COVID-19 containment measures on family life	-	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.035	The effect of the Corona-crisis response measures on institutional trust	Erasmus Universiteit Rotterdam Erasmus School of Social and Behavioural Sciences Onderzoek Sociologie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.037	Tracking levels of fear for the coronavirus	Tilburg University Tilburg School of Social and Behavioral Sciences Medische en Klinische Psychologie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.042	How can employees remain healthy and motivated during Corona crisis?	Technische Universiteit Eindhoven - Eindhoven University of Technology Faculty - Department of Industrial Engineering & Innovation Sciences Human Performance Management (HPM)	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.043	The early effects of the coronavirus crisis on health, attitudes, and behavior, and their long-term consequences for Dutch households	Tilburg University Tilburg School of Economics and Management (TiSEM) Department of Econometrics and Operations Research	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
SIA.COV.01.001	Tegengaan van kwetsbaarheid bij thuiswonende ouderen tijdens een pandemie	Hanzehogeschool Groningen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
844001801	Het ondersteunen van naasten van geïsoleerde, levensbedreigend zieke patiënten met COVID-19 die opgenomen zijn op de intensive care	Amsterdam UMC	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
844001802	Covid-19 en Sociale Isolatie in de dementiezorg (ISOLATE): impact en behoeften van mensen met dementie, mantelzorgers en zorgmedewerkers.	LUMC	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
844001803	The impact of the COVID-19 pandemic on death and bereavement (the CO-LIVE project)	Erasmus MC	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
844001805	Rouwen in Coronatijden: mogelijkheden, beperkingen en kansen om gecompliceerde rouw bij nabestaanden te voorkomen: beschrijvend onderzoek en implementeren.	LOCOmotion advies en onderzoek	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
849200002	SAFE en corona studie	Radboud UMC	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
849200012	Gezond Zorgen in tijden van Corona / Negotiating Health in times of Corona	VU medisch centrum	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
849200013	Man-vrouw verschillen in de gevolgen van de COVID-19 pandemie	UMC Groningen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430032010015	Child and adolescent mental health and wellbeing in times of the COVID-19 pandemic; Elucidating intervention targets to decrease mental health problems and optimize wellbeing in Dutch children with and without a history of mental problems.	Amsterdam UMC	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430202110001	Gezondheidsonderzoek bij rampen-COVID-19. Monitor Jeugd 2021 en opzetten programma	NIVEL	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja

NWA.1418.20.011	Cognition and behaviour in times of a COVID-19 pandemic and related measures: Systematic reviews in the areas of Health, Education, and Social Safety	Universiteit Leiden Faculteit der Sociale Wetenschappen Gezondheids-, Medische en Neuropsychologie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
SIA.CO.V.01.006	SOROCOVA: Sociale Robotica ter ondersteuning van COVID-19 LeerAchterstanden	Hogeschool van Amsterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010004	POLAR: Psychosociale effecten van COVID-19 maatregelen bij mensen met Alzheimer	Amsterdam UMC	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430032010005	Een(zorg)ethische analyse van de COVID-19 beleidskeuzes	Universiteit voor Humanistiek	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430032010013	Is onze omgeving toekomstbestendig voor voldoende lichaamsbeweging in een 1,5m-samenleving?	Radboud Universiteit Nijmegen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430252210012	Lijn 2: Determinants of excess mortality rates in nursing homes	Erasmus School of Health Policy & Management	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430022010005	Daklozen en Corona, lessen voor de toekomst van medische zorg en opvang	Radboudumc	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430022010009	De impact van COVID-19 onder laaggeletterden en mensen met een LVB: maatregelen, (mentale) gezondheid en handelingsperspectieven t.a.v. de zorg- en ondersteuningsbehoefte en beleid	Veiligheids- en Gezondheidsregio Gelderland-Midden	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430022010015	Landelijke en regionale coördinatie in tijden van schaarste	Rijksuniversiteit Groningen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010003	De maatschappelijke dynamiek van de COVID-19 pandemie: onderwijs, sociaal-economische positie en solidariteit	Universiteit van Amsterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010006	De Weerbare Regio: Regionaal-economische Impactmitigatie van COVID-19 maatregelen	Erasmus Universiteit Rotterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010014	Gevolgen en kansen COVID-19 voor basisscholen en hun leerlingen	Universiteit Maastricht	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010021	De impact van de anderhalvemetermaatregel op het psychosociaal welbevinden van mensen met een visuele beperking en mensen met doofblindheid: Effectieve oplossingen ontwikkeld vanuit een Human-Centered Design	Saxion	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010027	Een onverwachte valse start op de arbeidsmarkt	SEO Economisch Onderzoek	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010030	Tegen de achtergrond van overheidsmaatregelen – Besluitvorming en moreel leiderschap zorgbestuurders	Niet vermeld	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430212110020	Corona Gezondheidsmonitor Jeugd in het kader van GOR COVID-19 deelprogramma	Gemeente Rotterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
405.21491.002	Regioplan Beleidsonderzoek	Regioplan Beleidsonderzoek	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
405.20937.004	Onderzoek naar inhaal- en ondersteuningsprogramma's COVID-19 2020-2021 in het mbo	KBA Nijmegen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
440.20.014	"The impact of the Covid-19 pandemic on perinatal mental health"	Tilburg University Tilburg School of Social and Behavioral Sciences Medische en Klinische Psychologie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.020	A complex systems approach to the psychology of adherence to corona protective guidelines	Radboud universitair medisch centrum Developmental Psychobiology Lab	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
440.20.021	Young babies during the COVID-19 pandemic: Are they getting the care they need?	Radboud Universiteit Nijmegen Faculteit der Sociale Wetenschappen Behavioural Science Institute - BSI	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
440.20.024	Extended twin-family study of COVID-19 and its impact	Tilburg University	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.025	Self-nudging to foster employee physical activity while working from home	Erasmus Universiteit Rotterdam Erasmus School of Social and Behavioural Sciences Onderzoek Psychologie	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
440.20.027	Employee self-regulation as a way to deal with the corona crisis at work	-	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.028	Collecting systematic survey data on scientists' information-seeking and information-spreading behaviour in a time of crisis	-	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.030	Why do people (not) adhere to COVID-19 preventive measures? Studying the temporal influence of risk perceptions and media use in a representative sample of the Dutch population	Tilburg University Tilburg School of Humanities and Digital Sciences Departement Communication and Cognition	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
440.20.036	Saving time and sanity – real-time data collection for systematic reviews on Covid-19	Universiteit Utrecht Faculteit Sociale Wetenschappen Departement Maatschappijwetenschappen Methoden en Statistiek	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
IIW.1154.22.017	Changes in maternal stress, lifestyle, and work-related factors following COVID-19 lockdown and their	Erasmus MC Maatschappelijke Gezondheidszorg	Direct & indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja

	associations with birth outcomes: the PREgnancy outcomes during a PAndemic REsponse (PREPARE) project				
KIEM.K20.01.108	Online community building bij de sportverenigingen: leren van online toepassingen binnen sportverenigingen tijdens de coronacrisis.	Fontys Hogeschool	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
KIEM.K21.01.079	Beleef de fysieke winkel op afstand: Mogelijkheden en effecten van nieuwe digitale technologie	Hogeschool van Amsterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
KIEM.K21.01.105	Effectief en vitaal samenwerken in teams op afstand in het mkb	Hogeschool van Amsterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
NWA.1418.20.02 1	Conflict resolution in an era of COVID-19	NWO-institutenorganisatie NSCR - Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandaving	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430252210002	Lijn 2: Covid-19 lockdown and its impact on mortality rate in Alzheimer's - the CORAL project	Amsterdam UMC	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430252210008	Lijn 2: Using individual level survival prediction to estimate years of life lost due to Covid-19 and their socio-economic distribution	Erasmus Universiteit Rotterdam	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430042010004	HeatTrack: specialisatie monitoring dashboard voor risicogebieden in de 1.5m samenleving	Technische Universiteit Delft	Direct & Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010006	Wat betekent COVID-19 voor de inzetbaarheid en de veerkracht van kwetsbare medewerkers in de facilitaire dienstverlening	Erasmus Universiteit Rotterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010019	Scenario's voor na de lockdown in verpleeghuizen	Hanzehogeschool Groningen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010025	Het effect van Covid-19 op de innovatie en corporate venturing activiteiten van organisaties.	Erasmus University	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010028	Praten met, in plaats van over ouderen: Percepties en praktische behoeftes van ouderen met betrekking tot (versoepelde) Covid-19 maatregelen	ProPersona	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430042010029	Zorglogistiek in de 1,5 meter maatschappij: Een planningstool voor Nederlandse ziekenhuizen	Rijksuniversiteit Groningen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010052	Relatie- en gezinsproblematiek, zorgmijding en preventie tijdens en na COVID-19	Universiteit Utrecht	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430042010055	Nieuwe regels, nieuwe mogelijkheden: Opbouwwerk in tijden van Corona	Zuyd Hogeschool	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430042010009	Adaptation and Effects of Social-VR as a Tool for Overcoming Social Distance in Higher Education	Vrije Universiteit Amsterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10430042010012	Eenzaam maar niet alleen; hoe blijven we op afstand in contact met jongeren in de jeugdzorg, en kunnen we op een eigentijdse manier hun gevoelens van eenzaamheid bespreekbaar maken?	Nederlandse Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	M	Ja
10430042010020	Jongeren ondersteunen Jongeren	Hogeschool Utrecht	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10430042010024	Naar een versterking van de veerkracht van de boekenwereld na Covid-19	Universiteit Utrecht	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10430042010036	Gezonde dagbesteding voor mensen met een verstandelijke beperking in coronatijden (en daarna)	Accare	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	M	Ja
7430012092	075' Heroes	Gemeente Zaanstad	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10430042010042	Het bieden van handvatten aan studenten in het hoger onderwijs bij het omgaan met de nieuwe COVID-19 situatie, middels speciaal daartoe ontwikkelde eHealth modules, om zo stress en mentale gezondheidsklachten te voorkomen.	Universiteit van Amsterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430020562	Follow Your Dreams Online	Gemeente Den Haag	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10430132220031	Druk of Geluk: de interventie	CNV Jongeren	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10430042010046	Het vergroten van kwalitatief inzicht in de doelgroep van Utrechtse zzp'ers en kleine ondernemers die door COVID-19 getroffen zijn om hen te helpen schulden te voorkomen, aan hun veerkracht te werken en een duurzaam toekomstperspectief te vergroten.	Hogeschool Utrecht	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10430042010047	Online ondersteuning van de taalomgeving thuis met behulp van digitale prentenboeken voor kinderen in achterstandssituaties	Erasmus Universiteit Rotterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430012092	075' Heroes	Gemeente Zaanstad	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja

10430132220030	Mentale vitaliteit in het onderwijs: implementatie van persoonlijke- en teamtrajecten	Vereniging voor Christelijk Voortgezet Onderwijs Rotterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430020152	#ookditisMDTopZuid	Stichting Workshop	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10430132220032	Mentale vitaliteit op de werkvloer, van data naar daad!	Groba B.V.	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430020132	Diversity Skills Zoom-in!	New Rootz	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430020152	#ookditisMDTopZuid	Stichting Workshop	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430020192	Samen Een Young Leaders	Stichting Toekomst voor Buurtjeugd	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430020242	JuistnuMDT	Stichting Young Impact NL	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430020322	Beat Corona, Get Karma	Young Society	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430020382	Next Level - Samen Sterk	Stichting Sportief Besteed Groep	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430020472	Corona helden van Overvecht	Gemeente Utrecht	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430020532	#Boterkaaseneieren	Stichting 10.000 hours	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
10430132220034	Interventie implementatie op beleids- en organisatieniveau in verschillende arbeidsorganisaties gericht op een duurzame gedragsverandering, vanuit eigen regie, voor het bevorderen van de mentale vitaliteit van werkenden.	Nationale-Nederlanden Schade & Inkomen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
7430020572	Community Heroes on the Move	Stichting READY	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430030012	SWOM IT UP! Challenge	Stichting Studeren & Werken Op Maat	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430030042	Time 4 Your Future, helpt waar nodig	Participe Delft	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
7430030082	WALHALLAb Corona initiatieven	WALHALLAb	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
10350012020001	Impact van Kunst in de (langdurige) Zorg in tijden van Corona	Amsterdam UMC - locatie Vumc	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	M	Nee
5220070151	SterQ aan het Werk: versterken van eigen regie van mensen met Q-koorts	Hogeschool Arnhem Nijmegen	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Nee
405.21865.078	Innovatieve toekomstbestendige oplossingen voor Klinische Beroepsvorming van de bachelor Geneeskunde middels digitale stage Interne Geneeskunde	Erasmus MC The Institute of Medical Education Research Rotterdam (iMERR)	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	M	Ja
844001804	Oog voor naasten ten tijde van de COVID-19 pandemie: een aanvullende module COVID-19 voor- en nazorg voor naasten rondom overlijden van een dierbare (doorontwikkeling van de ZonMw Oog voor Naasten methodiek)	LUMC	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
50014741	Voorkomen van verspreiding van infectieziekten: Een Serious Game (oude titel: Besmetting en verspreiding van COVID-19 voorkomen: een serious game voor mensen met lage gezondheidsvaardigheden)	Niet vermeld	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430032010002	Ontwikkelen en testen van gedragsinterventies om besmetting en verspreiding van COVID-19 tegen te gaan	Universiteit van Amsterdam	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010022	Integraal Gezondheidsonderzoek bij Rampen – COVID-19 Fase 2	Radboud UMC	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Ja
10430042010026	Disease, Social Memory and Resilience: A Competition for Artistic Research Expertise	Universiteit Utrecht	Indirect - sociaal/maatschap pelijk	E	Nee
10430042010050	Behoeftpeiling psychosociale – en praktische hulp voor door Corona getroffen burgers, mantelzorgers en nabestaanden in Noord-Brabant.	Tilburg University	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Nee
10430042010057	Lijn 2: Lifestyle and excess mortality during the COVID-19 pandemic	Hogeschool Utrecht	Indirect - sociaal/maatschap pelijk & zorg	E	Ja
10430022010021	Lijn 2: The Effect of Delayed Cancer Screening on Stage Shift and Increased Mortality during the Coronapandemic in The Netherlands	Erasmus Universiteit Rotterdam	Indirect - zorg	E	Ja

440.20.002	Lijn 2: Excess mortality during the Covid-19 epidemic: vulnerable groups and long-term effects	TNO Leiden Kwaliteit van Leven	Indirect - zorg	E	Nee
SIA.COV.01.003	Voedings- en beweeggedrag bij kwetsbare thuiswonende ouderen tijdens COVID-19: ervaringen en oplossingen	-	Indirect - sociaal/maatschappelijk	E	Nee
10430042010014	Lijn 2: Individual and environmental determinants of differences in excess mortality between neighbourhoods in Amsterdam during the COVID-19 pandemic	Het Louis Bolk Instituut	Indirect - zorg	M	Ja

www.zonmw.nl

MET KENNIS WERKEN AAN EEN GOEDE GEZONDHEID VOOR IEDEREEN

ZonMw
Laan van Nieuw Oost-Indië 334
2593 CE Den Haag
Telefoon 070 349 51 11
info@zonmw.nl